

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Нова и Съвременна история“

Явор Иванов Станчев

докторант по Нова и Съвременна история

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертационен труд на тема:

СЪВЕТСКО-БЪЛГАРСКИ ПОЛИТИКО-ИКОНОМИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ

1985 – 1991 г.

Научен ръководител: проф. д-р Искра Баева

София декември 2017 г.

Съдържание

1. Обща характеристика на дисертацията.....	3
2. Съдържание на дисертацията.....	7
3. Увод.....	7
4. Първа глава.....	7
5. Втора глава.....	21
6. Трета глава.....	30
7. Заключение.....	47
8. Публикации по темата на дисертацията.....	50

1.Обща характеристика на дисертацията.

Темата за съветско-българските отношения през епохата на комунизма е широка и многообразна, тъй като по време на Студената война (1946-1991) България е най-близкия съюзник на Съветския съюз и един от най-важните партньори на СССР в Организацията на Варшавския договор (ОВД) и в Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ). Това е така, защото по силата на географското си разположение България има обща граница с две държави от Северноатлантическия договор – НАТО каквито са Гърция и Турция и охранява южния фланг на Варшавския договор. Тази задача пред България е изключително важна в контекста на блоковото противопоставяне Изток-Запад, особено изострило се през 1962 г. по време на Кубинската ракетна криза и през 1983 г. след разполагането във ФРГ на американски ядрени ракети със среден обseg „Пършинг-2“ в подкрепа на ракетите „Круз“, в отговор на разположените в ГДР след 1976 г. съветски аналози РТ-21М, по-известни с класификацията на НАТО като SS-20. Противопоставянето между СССР и САЩ през 80-те години коства огромни финансови средства на Съветския съюз, което има за цел постигане на стратегическо превъзходство над Съединените щати. През периода 1981-1989 г. в състава на Военноморския флот на СССР са включени 6 атомни подводници клас „Акула“, (рожда на проект 941, на конструкторско бюро „Рубин“- Ленинград, днес Санкт Петербург) по-известни с класификацията на НАТО като SSBN „Турphoon“. Подводницата „Тайфун“ е въоръжена с 20 междуконтинентални балистични ракети (МКБР) носещи 200 ядрени бойни глави с обхват до 10 000 км. „Тайфун“ може да плава автономно от 90 до 120 дни. През последното десетилетие на Студената война подводниците клас „Тайфун“ оперират в района на Северния Атлантик и Арктика и могат да действат като ледоразбивачи. Освен това, те са изключително безшумни и са способни да се позиционират неподвижни на голяма дълбочина за продължително време, което на практика ги прави неоткриваеми. Именно благодарение на тях, Съветския съюз успява да постигне стратегическо превъзходство над Съединените щати по отношение възможността за нанасяне на първи ядрен удар, тъй като времето на полета на ракета изстреляна от подводница „Тайфун“,

дислоцирана в споменатите вече географски райони до цел на територията на САЩ е по-малко от 20 минути, и това е факт, който сериозно притеснява администрациите на президентите Роналд Рейгън и Джордж Буш – старши в периода 1981-1991 година.

Няма съмнение, че огромните военни разходи на Съветския съюз през 80-те години оказват сериозно негативно влияние върху икономиката на страната. Те представляват по официални данни 40% от БНД на Съветския съюз. В същото Съединените щати изразходват за военни цели не повече от 8% от БВП, което позволява на правителството на Рейгън да се концентрира и върху други важни за обществото програми като образование, здравеопазване, социални дейности.

Официални дипломатически отношения между СССР и България са установени на 23 юли 1934 г. Прекъснати са на 5 септември 1944 г. Възстановени са на 16 август 1945 г. На 6 януари 1948 г. мисиите на двете страни са издигнати в ранг на посолства. На 23 октомври 1991 г. в Москва е подписан Протокол за установяване на дипломатически отношения между РСФСР и България. Двете страни обаче, не си разменят дипломатически представителства, а интересите на Русия в България са представлявани от Посолството на СССР. След като СССР юридически прекратява съществуването си на 25 декември 1991 г., Посолството на СССР е преобразувано в Посолство на Руската федерация.

Отношенията между Съветския съюз и България са били обект на проучване от много историци. Целта на настоящата дисертация е да представи един по-различен поглед върху политическите, икономическите и културните връзки между двете страни, като тук трябва да се подчертае, че това изследване представлява преди всичко българската гледна точка, в един изключително интересен и динамичен период от Съвременната история 1985-1991 г. свързан с последните години на комунизма в Европа, кулминацията на който е падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г. и разбира се, разпадането на СССР на 25 декември 1991 г. Тези отношения изглеждат на пръв поглед нормални, приятелски, но те имат и свои специфични особености, свързани преди всичко с растящото недоверие между двамата лидри – Михаил Горбачов и Тодор Живков, което достига върхната си точка през октомври 1987 г. по време на срещата между двамата в Москва осъществена по покана на съветския лидер. Това недоверие е системно подклаждано от някои високопоставени партийни и

държавни функционери като Андрей Луканов, за когото съществува обосновано предположение, че е предоставял на съветските служби актуална информация от заседанията на Политбюро на ЦК на БКП и на Министерския съвет, а освен това, в някои случаи поставя съветските икономически интереси над българските.

В настоящата дисертация е използван проблемно-хронологичния метод на изследване. Двустранните съветско-български отношения са проследени на фона на важни вътрешнополитически събития и процеси протичащи както в Съветския съюз, така и в България. Тези процеси са свързани с програмата за реформи на Михаил Горбачов, която придобива международна известност като „перестройка“ (преустройство). Програмата на Горбачов е свързана с либерализиране и известно демократизиране на обществените отношения, а също и с даване на повече гласност на съществуващите проблеми в икономиката и вътрешната политика. Разбира се, по традиция, всяка предприета от съветското ръководство стъпка по посока на реформи, независимо дали става дума за политически или икономически реформи, веднага става пътеводна светлина за българското партийно и държавно ръководство. Но през юли 1987 г. традицията е нарушена, когато Тодор Живков и водената от него БКП ще предприеме по-решителни стъпки в политическите и икономическите реформи с приемането на „Основни положения за развитието на социализма в България“, станали популярни като Юлската концепция. Тези стъпки ще доведат до най-сериозното охлаждане на съветско-българските отношения от края на Втората световна война.

Хронологически долна граница на периода е 11 март 1985 г., когато Михаил Горбачов встъпва в длъжност като генерален секретар ЦК на КПСС. Горната граница на периода е 1991 г. когато на 25 декември Михаил Горбачов подава оставка като президент на СССР и Съюза прекратява съществуването си като субект в международните отношения.

В структурно отношение дисертацията се състои от увод, историческо въведение, три глави, заключение, библиография, списък на съкращенията и приложения. Историческото въведение има обзорен характер и прави преглед на така наречения период на „междущарствие“ настъпил след смъртта на дългогодишния лидер на СССР Леонид Брежнев през ноември 1982 г., един относително кратък период през който се сменят двама

лидери на Съветския съюз – Юрий Андропов и Константин Черненко, до възвръщането в длъжност на Михаил Горбачов през март 1985 г. Направен е и преглед на ситуацията в международните отношения, в контекста на отношенията СССР – САЩ, особено изострили се през 1983 г., поради оттеглянето на Съветския съюз от всички преговори по въпросите на ядреното разоръжаване и новия тласък на надпреварата във въоръжаването, но и поради тежкия инцидент със сваления от съветски изстребител пътнически самолет на южнокорейските авиолинии „Боинг-747“, полет 007, над остров Сахалин на 1 септември 1983 г., изпълняващ редовен полет от Ню Йорк (САЩ) до Сеул (Република Корея).

Дисертацията е разработена на широка документална основа, използвани са повече от сто архивни документа, като по-голямата част от документите не са публикувани досега. Използвани са фондовете на Централния държавен архив на Република България, съхраняващи богата информация за развитието на българо-съветските политически и икономически отношения, както и за вътрешнополитическото развитие на България през 80-те и началото на 90-те години на XX век. Много ценен извор представлява и Дипломатическия архив на Министерството на външните работи на Република България, където се съхраняват много документи отнасящи се както до политическите и икономически отношения между България и Съветския съюз/Руската федерация, а така също и до вътрешнополитическото и икономическото развитие на СССР, както и документи отнасящи се до културните връзки между двете страни. Разбира се, отношенията между Съветския съюз и България трябва да се разглеждат и в контекста на епохата на Студената война, за която е характерно изключително силното блоково противопоставяне както между Варшавския договор и НАТО, както и между СИВ и ЕИО, където България има своята важна роля. Проследени са и отношенията между двете суперсили СССР и САЩ и водените от тях военнополитически съюзи, които постепенно еволюират от тотално противопоставяне, отново изострило се през 1983 г. (за втори път след 1962 г.) до постепенно нормализиране на отношенията в края на 80-те години и преминаващи към нов етап на сътрудничество след падането на Берлинската стена през ноември 1989 г.

В дисертацията е използвана и литература с документално-публицистичен характер, спомени и мемоари на непосредствени участници в описваните събития, както от българска, така и от съветска/руска страна. Разбира се, това са преди всичко мемоарите на Михаил Горбачов, Тодор Живков, Борис Елцин, Огнян Дойнов, Анатолий Черняев, Нико Яхиел. Използвани са също и мемоарите на водещи европейски и световни лидери като Маргарет Тачър и Роналд Рейгън, които заедно с Михаил Горбачов имат историческа заслуга за края на Студентата война.

С цел изясняване на някои детайли от анализиранията събития в дисертацията са използвани справочници и периодични издания.

2. Съдържание на дисертацията:

Увод.

В уводната част е представен предметът на научното изследване, а именно българската гледна точка за съветско-българските отношения за периода 1985-1991 г., разглеждани в контекста на един много важен от историческа гледна точка период, в края на който, през ноември 1989 г. пада емблематичната Берлинска стена, символ на разделението на Европа, а през декември 1991 г. прекратява съществуването си и Съветския съюз. Именно през този период се слага и край на Студената война продължила цели 45 г., а светът преминава от епоха на блоково противопоставяне между Изтока и Запада към епоха на разведряване и сътрудничество между двете основни ядрени сили Русия и САЩ.

Първа глава Политически и икономически отношения между Съветския съюз и България през периода 1985-1987 г.

В три параграфа са разгледани политическите и икономически отношения между Съветския съюз и България в контекста на новата политика на ускорение, гласност и „перестройка“ на Михаил Горбачов, както и нейното влияние върху съветско-българските отношения през 1985-1986 г., политическите и икономически отношения между двете страни през 1985-1986 г., както и отношенията през 1987 г., една изключително важна за съветско-българските отношения година, в която по време на среща между двамата лидери,

състоляла се в Москва на 16 октомври, ще станат ясни принципните различия в политическите и икономическите им възгледи.

1. Политиката на ускорение, гласност и „перестройка“ на Горбачов и нейното влияние върху съветско-българските отношения през 1985-1986 г.

Новият съветски лидер Михаил Горбачов идва на власт на 11 март 1985 г. с амбицията да внесе нов импулс в икономиката на страната и да реформира обществените отношения. Разбира се, обществените отношения в СССР оказват пряко влияние върху останалите страни от Източния блок, но може те оказват най-силно влияние върху България, поради пълната зависимост в политическо, икономическо и военно отношение. Другата не по-малко важна задача пред Горбачов е да промени външнополитическия имидж на Съветския съюз, сериозно накърнен по време на предшествениците му Брежнев и Андропов след нахлуването на съветски войски в Афганистан през декември 1979 г. и оттеглянето на СССР от всякакви преговори по въпросите на ядреното разоръжаване по времето на Андропов през 1983 г. Ясен знак в тази посока е смяната на министъра на външните работи Андрей Гормико, който заема поста близо тридесет години. На мястото на Гормико, Горбачов издига Едуард Шеварднадзе. Въпреки че новия съветски външен министър няма дипломатически опит и не е заемал отговорни постове, Михаил Горбачов го налага, защото иска да има ново лице на съветската външна политка, човек лишен от старите съветски стереотипи, който ще му помогне да представи по-добре пред западните партньори новата политика на „перестройка“ (преустройство).

Във вътрешнополитически план Горбачов предприема през октомври 1985 г. мащабна антиалкохолна кампания, с която цели да се пребори със здраво вкоренени, негативни обществени явления като алкохолизма и свързаното с него системно неявяване на работа, явления, които според Горбачов, струват на икономиката загуби в размер на 80-100 млрд. рубли годишно. Ефектът обаче, от антиалкохолната кампания е спорен, защото населението масово започва да си вари домашен алкохол.

Своята програма за икономически и обществени реформи Михаил Горбачов представя на най-високия форум XXVII конгрес на КПСС, който се провежда в периода 25 февруари – 6 март 1986 г. в Москва. В политическия доклад на ЦК на КПСС, лидерът на

партията и на СССР Михаил Горбачов се спира на основните точки в концепцията за „перестройката“, залегнали в новата Програма на КПСС. Акцентите в политическия доклад са преди всичко върху икономическото развитие, социалната политика, демократизацията на обществото, ролята на партията във всички сфери на обществения живот, все теми, които оказват пряко влияние и върху съветско-българските отношения. Това е така, защото именно различните виждания на Михаил Горбачов и Тодор Живков по въпросите на икономическите реформи и ролята на партията в обществените отношения ще се превърнат в разделителна линия между двамата лидери.

През 1986 г. Михаил Горбачов много добре съзнава, че страната вече е навлязла в икономическа рецесия, която той предпочита да нарича „застой“ и предлага рецепта за излизане от ситуацията, като тя е съсредоточена преди всичко върху икономииите на суровини, материали и енергия. Разбира се, всички безвъзмездни помощи за България остават в миналото. Трябва да се отбележи обаче, че първоначално Тодор Живков прегръща идеята за преустройство, но впоследствие той категорично се противопоставя на Горбачов и по отношение на икономическите реформи и по отношение на ролята на партията в обществените отношения. Това е съвсем ясно заявено през юли 1987 г., когато Живков и водената от него БКП приемат своя концепция за развитето на социализма.

Разбира се, несъмнено по-важна за Горбачов е политическата страна на неговата програма за преустройство на съветското общество. Горбачов се опитва чрез повече плурализъм и гласност по различни наболели теми, да направи реформи в обществените отношения и да ги представи като сериозни демократични промени, най-вече пред своите западни партньори.

Въпреки всичко обаче, Горбачов си остава на консервативни позиции по отношение на ролята на Комунистическата партия в съветското общество. Той е на мнение, че не е възможно да се правят демократични промени без партията, а тя разбира се, ще е основен субект на властта. И именно тези твърдолинейни позиции на съветския лидер по отношение на ролята на партията в процеса на реформи ще се превърнат в непреодолима преграда между него и Тодор Живков. Защото Живков е на точно противоположно мнение, той счита, че партията не бива да бъде повече основен субект на властта.

По отношение на икономическите реформи, Горбачов също заема консервативни позиции, като това става ясно както по време на срещите му с Тодор Живков, така и при срещите с останалите лидери на страните от Източния блок. Съветският лидер упорито отстоява тезата, че страните от блока трябва да засилят централизма в икономиките си и че реформи могат да се правят само в условията на действащата планова икономика. Освен това, Горбачов до голяма степен е заимствал от идеите на Живков, като в неговата програма се говори за „нов стопански механизъм“, а е добре известно, че още през 1979 г. в България се стартира проекта за нов икономически механизъм, добил популярност като НИМ. Същото се отнася и за последващите идеи на Горбачов за развитие на смесените предприятия, идеи отново заимствани от българския опит в тази насока, опит, който страната ни има още от 60-те години. Същото се отнася и за опита в развитието на малките и средни предприятия, а както е известно в началото на 80-те години в България се създава Българска индустриална стопанска асоциация (БИСА). Идеята е на Огнян Дойнов, по това време вицепремиер и министър на промишлеността. На 25 април 1980 г. в София се учредява Индустриална стопанска асоциация ИСА, като впоследствие е преименувана на БИСА. Организацията съществува до 1990 г., когато е преименувана на Българска стопанска камара (БСК). Проектът е повече от успешен и това не остава незабелязано както на Запад, така и в Съветския съюз.

През 1990 г. в СССР все пак се стига до предоставяне на по-голяма свобода на стопанските субекти, а през 1991 г. разплащанията стават вече в конвертируема валута по текущи международни цени, т.е. до въвеждане на отделни елементи на пазарната икономика, но вече е твърде късно, за да бъде спасена съветската икономика.

Но до падането на Берлинската стена през ноември 1989 г. в очите на света Михаил Горбачов се възприема като реформатор, докато Живков е нарочен за консервативен лидер от старата школа. Изключение от това мнение правят политическите ръководители на Федерална република Германия, начело с канцлерът Хелмут Кол, министърът на външните работи Ханс-Дитрих Геншер и президентът Рихард фон Вайцекер, които имат високо мнение за Живков и го определят като реформатор.

2. Съветско-български политически и икономически отношения през периода 1985-1986 г.

Трябва да се отбележи, че първото посещение на Михаил Горбачов в България се осъществява още през 1984 г., когато той пристига в София по повод на 40-годишнината от 9 септември 1944 г., наричан тогава „ден на социалистическата революция“ и национален празник на България. По това време в Съветския съюз лидер е Константин Черненко, но поради влошеното му здраве, повечето от външнополитическите контакти се осъществяват от министъра на външните работи Андрей Громико и от Михаил Горбачов. Така на 7 септември 1984 г. в София се провежда и първата среща между Тодор Живков и Михаил Горбачов. Срещата е важна и за двамата, като всеки от участниците в нея преследва свои политически цели. С прословутия си политически усет Живков навярно е предполагал, че е много вероятно Горбачов да наследи на поста генерален секретар на ЦК на КПСС Константин Черненко и затова се опитва да представи за пореден път идеята за всестраниното сближаване със СССР, като по този начин си гарантира подкрепата на СССР в политически и икономически план. От своя страна Михаил Горбачов се надява да успее да повлияе на Живков да не посещава ФРГ, покана за което му е отправена от канцлера Хелмут Кол още през 1983 г.

По време на срещата, Живков представя пред Горбачов новата концепция за развитие на икономиката наречена „нов икономически механизъм“. През декември 1983 г. Живков внася за разглеждане в Политбюро на ЦК на БКП докладна записка под надслов „За някои неотложни въпроси на прилагането на икономическия подход и усъвършенстването на управлението“. Основното в тази идея е, че се либерализират отношенията между държавата и стопанските субекти, като последните получават по-голяма свобода в управлението и се въвежда акордната система при изпълнението на плана. Безспорно това е една новаторска идея, като се има предвид, че в съществуващата консервативна планова система на българската икономика няма място за свободна инициатива на стопанските субекти. Горбачов обаче, не е особено впечатлен от новите методи на управление, които ще се прилагат занапред в българската икономика. Съветският гост се опитва да се държи предвидимо, той не оставя дори и сянка на

съмнение в подкрепата на КПСС и на Съветския съюз за България и провежданата от БКП политика.

От тази първа среща между Тодор Живков и Михаил Горбачов могат да се направят два извода. Първо, тя е опознавателна и за двамата. Поради влошеното здраве на лидера Константин Черненко, Михаил Горбачов отговаря за контактите с другите социалистически страни и техните комунистически партии. А Тодор Живков е най-дългогодишния лидер в Източна Европа и съвсем логично Горбачов иска да има лични впечатления от него. Второ, и двете страни считат срещата за успешна. Живков смята, че Съветския съюз в лицето на бъдещия наследник на Черненко – Михаил Горбачов ще продължи да подкрепя България като в политически, така и в икономически план и лично него като лидер на Комунистическата партия. Горбачов от своя страна смята, че е изпълнил скритата си дипломатическа цел, а именно да повлияе на Живков да не посещава ФРГ, той знае за отправената от канцлера Кол покана към българския лидер още през 1983 г., и да ограничи икономическите контакти на България със Запада, преценявайки, че Живков държи повече на икономическото сътрудничество със Съветския съюз, отколкото на това със Запада и на този етап решава да даде кредит на доверие. Този кредит на доверие към Живков обаче, бързо ще бъде изчерпан особено след като българският лидер дава ясен знак, че няма намерение да ограничи контактите на България не само с ФРГ, но и с другите западни страни.

След смъртта на Константин Черненко на 10 март 1985 г. за нов лидер на КПСС и на Съветския съюз е избран Михаил Горбачов.

През юни 1985 година в Москва се провежда нова среща между Горбачов и Живков и повод за нея е подписването на Дългосрочна спогодба между Съветския съюз и България за икономическо и научно-техническо сътрудничество до 2000 година. На 7 юни 1985 г. двамата лидери Горбачов и Живков подписват този много важен документ най-вече за българската икономика. Въпреки че не успява да изпълни докрай своето предназначение, поради настъпилите кардинални промени в българското и в съветското общество, довели в крайна сметка до разпадането на Съветския съюз през декември 1991 г., Дългосрочната програма за икономическо и научно-техническо сътрудничество дава своите резултати, но

само до края на 1990 г. В документа се подчертава, че основа на задълбочаването на сътрудничеството между двете страни трябва да бъде развитието на вътрешноотрасловата специализация и особено на интензивното научно-техническо и производствено коопериране в машиностроенето. Но по-важна за страната ни е деклариранта готовност от страна на Съветския съюз да продължи доставките в НРБ на суровини и енергоносители за задоволяване на нейните импортни потребности в обеми, определяни на основата на координацията на плановете и дългосрочните договорености. От своя страна България се задължава да доставя на Съветския съюз продоволствени и промишлени стоки за масово потребление, някои видове конструкционни материали, машини и оборудване с високо качество и на световно техническо равнище.

През октомври 1985 г. Михаил Горбачов, вече в качеството си на генерален секретар на ЦК на КПСС, пристига на официално посещение в България по покана на Тодор Живков. Посещението е съгласувано да започне след приключване на работата на Политическия консултативен комитет на държавите – участнички във Варшавския договор, който се провежда в София от 22 до 23 октомври 1985 г.

На 24 октомври в София се провежда нова среща на лидера на КПСС и на Съветския съюз Михаил Горбачов с Тодор Живков и Политбюро на ЦК на БКП. Тя е знакова защото на нея Михаил Горбачов за първи път недвусмислено заявява на Живков, че Съветския съюз вече не е в състояние да оказва на България предишната безвъзмездна помощ, поради затрудненията които изпитва съветската икономика. По време на тази среща Михаил Горбачов в прав текст заявява на Живков, че „приятелството си е приятелство, но сиренето с пари“. Това е ясен знак, че България не само ще загуби субсидията от 400 млн. рубли за селското стопанство, но занапред ще трябва да плаща на пазарни цени доставяните ѝ енергоносители и други важни за икономиката суровини.

През 1986 г. в периода 25 февруари- 6 март, в Москва се провежда XXVII конгрес на КПСС. Събитието има важно значение, защото на него Михаил Горбачов официално представя своята програма за икономическо и политическо преустройство на Съветския съюз добила популярност като „перестройка“. Трябва да се отбележи обаче, че въпреки декларираното намерение за повече гласност и плурализъм в обществото, съветския лидер

продължава твърдо да вярва, че диктатурата на пролетариата е най-добрата форма на обществени отношения. Колкото до реформирането на икономиката, Михаил Горбачов счита, че кризата или „застоя“, както той предпочита да го нарича, могат да бъдат преодолені с повече икономии на суровини, материали и енергия, като по този начин се прекрати „прахосническият характер“ на стопанския механизъм действащ в СССР, както го нарича съветският лидер.

На 19 март 1986 г. в Москва се подписва едно важно за българската икономика споразумение, а именно „Спогодба между Правителството на НР България и Правителството на СССР за сътрудничество при усвояването на Ямбургското газово находище и строителството на газопровода „Ямбург-Западна граница на СССР“ и свързаните с това доставки на природен газ от Съветския съюз за България“. От българска страна се предвижда СО „Главболгарстрой“ да участва в изграждането на газопровода „Ямбург-Западна граница на СССР“ и други обекти на газовата промишленост на Съветския съюз. В Спогодбата са регламентирани и юридическите лица, имащи отговорност към доставките на газ, като се подчертава, че контрактите за доставка на природен газ от СССР в НРБ ще се сключват между Всесъюзното външнотърговско обединение на самоиздръжка „Союзгазекспорт“ и българската външнотърговска организация „Химимпорт“.

През април 1986 г. се случва най-голямата авария в историята на атомната енергетика, аварията в четвърти блок на АЕЦ-„Чернобил“, на територията на Украйна. Към днешна дата тя е приблизително съизмерима с аварията в АЕЦ-„Фукушима“ в Япония от 2011 г., но само приблизително, тъй като изхвърлените радиоактивни частици в атмосферата при взрива в Чернобил са многократно повече. Въпреки сериозните последици от аварията в японската атомна централа, получила се вследствие на силното земетресение и последвалите го вълни цунами, които наводняват централата, то тя със сигурност не достига размерите на катастрофата в Чернобил. Без съмнение, аварията в Чернобилската АЕЦ ще окаже сериозно негативно влияние на и без друго задъхващата се съветска икономика.

На 26 април 1986 г. става експлозия в четвърти реактор на Чернобилската АЕЦ. Четвърти реактор е от типа ВВЕР, но по-усъвършенстван вариант РБМК използващ графитен забавител, който е по-мошен от еквивалентния си събрат с воден забавител. Въпреки че реакторът е нов (пуснат е в експлоатация през декември 1983 г.), една грешка в управлението му при рутинни операции, става причина за последвалата експлозия.

Без съмнение, аварията в АЕЦ-„Чернобил“ оказва сериозно негативно влияние както върху съветската икономика, така и върху имиджа на СССР. В първите дни след аварията се задейства добре отработения рефлекс в годините на Студената война – Съветския съюз запазва мълчание. Но след като радиоактивния облак достига до Сакндинавия, Швеция алармира световната общественост за повишения радиационен фон над Европа и едва тогава от Москва са принудени да нарушат мълчанието, като първото съобщение в съветските електронни медии се появява едва на 28 април вечерта. Прави впечатление, че в мемоарите си Михаил Горбачов се опитва да представи ситуацията около взрива в Чернобилската АЕЦ, така, сякаш в първите дни не е имал ясна представа какво точно се е случило. Изглежда невероятно, лидерът на КПСС и на Съветския съюз, ученикът на Юрий Андропов да не използва огромните възможности за бързо събиране на информация по линия на КГБ и Министерството на отбраната, особено когато става въпрос за ядрена авария застрашаваща живота и здравето на милиони граждани не само в СССР, но и в Северна, Централна, Източна и Югоизточна Европа. Първата реакция на съветското правителство е на 27 април, когато се нарежда евакуация на хората в 10 километрова зона, а на следния ден – 28 април и в радиус от 30 километра. Без съмнение, в реакцията на съветските власти са налице забавяне и не съвсем адекватни на създалата се ситуация действия. Все пак, прави чест на Михаил Горбачов, че той признава за тези грешки в своите мемоари, като счита, че те са направени от „незнание“ и „неумение“. Освен това, аварията струва на съветския бюджет най-малко 20 милиарда рубли, според самия Горбачов, а това е една значителна цифра в разходната част на бюджета, която неминуемо оказва влияние на финансовата система на СССР, тъй като по това време цените на петрола на световните пазари отбелязват рекордно дъно достигайки едва 10 долара за барел, а както

е известно, основната част от приходите в държавния бюджет на СССР се формира на база износ на нефт и природен газ.

В България ситуацията след аварията в Чернобилската АЕЦ е почти идентична с тази в СССР. Първото съобщение за ядрения инцидент в СССР се появява в българските медии едва на 30 април и то във в. „Работническо дело“, в който краткото съобщение е публикувано едва на 5 страница на вестника сред останалите международни новини. Властта не предприема никакви действия за защита на населението, дори напротив, твърди се, че няма опасност за здравето на гражданите. Едва след демократичните промени през 1989 г. Прокуратурата завежда дело срещу бившия вицепремиер Григор Стоичков и бившия заместник-министър на здравеопазването и главен санитарен инспектор Любомир Шиндаров, по обвинение, че са прикрили истината за въздействието на радиоактивното замърсяване върху здравето на хората. И двамата получават ефективни осъдителни присъди.

В края на 1986 г., през месец декември в София се провежда Пленум на ЦК на БКП, на който се обсъжда научно-техническото и социално-икономическото развитие на страната през деветата петилетка, проект за правилник на стопанската дейност, проект за създаване на асоциации като крупни и комплексни икономически групировки. Пленума се председателства от Тодор Живков. Все пак през декември 1986 г., когато се провежда пленумът на ЦК на БКП, нещата не изглеждат чак толкова зле и правителството вярва, че с помощта на икономически реформи и внедряване на нови технологии ще успее да постигне разширяване на пазарите, най-вече на Запад, което да доведе до тъй желаните приходи от свежа валута. За съжаление обаче, ръководните фактори в партията и правителството все още залагат на крупните производствени обединения, а не на малките и средните предприятия. Прави впечатление, че въпреки успехите на БИСА в развитието на малките и средните предприятия, Тодор Живков и водената от него БКП продължават да залагат основно на крупните производствени обединения, само се предлага тяхното реструктуриране в асоциации. Безспорно е обаче, че най-голямата икономическа грешка на Живков и българското правителство е придържането към централизираната планова, икономика. И няма как да е иначе поради страха от евентуални санкции от Москва, а

Михаил Горбачов не иска и да чува за пазарна икономика в държавите от Източния блок и най-вече в България, независимо от изявленията му в тази посока пред западноевропейските и американските лидери. И тъй като България е напълно зависима от Съветския съюз не само в политическо и икономическо отношение, а и във военно-стратегическо отношение, съвсем логично е българските управляващи да се съобразяват с мнението на Москва. И трябва да се отбележи, че в тази обстановка Тодор Живков прави максималното, за да извърши необходимите реформи, но в същото време и да осигури собственото си политическо оцеляване прекрасно съзнавайки, че хардлайнерите в Политбюро и в ЦК на БКП са повече от реформаторите.

3. Съветско-български политически и икономически отношения през 1987 г. – между идеологията и прагматизма.

През месец януари 1987 г. в Москва се провежда едно важно събитие - Януарския (27-28 ян.) пленум на ЦК на КПСС. На този форум Михаил Горбачов лансира своята политика на „перестройка“ като официална държавна политика. Разбира се, теоритично тя е тясно свързана с марксизма-ленинизма. На пленума Горбачов намира сили, все пак да признае, че страната се намира в незавидно състояние, че партията носи своята отговорност, като единствена управляваща политическа сила, признание, което се приема положително на Запад, като потвърждение за новата политика на Михаил Горбачов. На форума Горбачов прави впечатление със самокритика, като поема част от отговорността като лидер на партията и държавата за незавидното състояние на икономиката и обществените отношения в Съветския съюз.

В политическо отношение, проведения в началото на 1987 г. пленум на ЦК на КПСС е много важно събитие, което има своето отражение както върху българския политически живот, така и върху двустранните съветско-български отношения. На 6, 10 и 17 февруари 1987 г. в София се провеждат заседания на Политбюро на ЦК на БКП на които се обсъждат резултатите от проведения в Москва Януарски пленум на ЦК на КПСС и съображенията на Тодор Живков за пленума в Москва и стратегическия курс на партията. На заседанията на Политбюро на ЦК на БКП се изказват различни мнения по много проблеми. Сред тях е и това на Петър Младенов, който е и министър на външните работи, който счита че е върна е

оценката, че Януарския пленум едно мащабно събитие, което намира своето отражение в света. Младенов е на мнение, че това събитие няма едностранна оценка навсякъде, включително в социалистическите държави, като визира Чехословакия, където са на мнение, че реформите предлагани от Горбачов до голяма степен приличат на тези лансирани от Чехословашката компартия през 1968 г. Но както е известно, тогава идеите на Пражката пролет се струват прекалено радикални на съветския лидер Леонид Брежнев и Съветския съюз, заедно с четири от своите съюзници в ОВД (България, ГДР, Полша и Унгария) нахлуват с военни сили в Чехословакия, за да смажат всякакви опити за отклонение от курса задаван от Москва. Разбира се, това е съвсем вярно, Горбачов вazel назаем не само от идеите на Пражката пролет, но и от тези на Живков и Дойнов за нов икономически механизъм. Може да се каже, че програмата за „перестройка“ на Горбачов е сглобена до голяма степен от идеи на европейските компартии и по-точно на проф. д-р Ота Шик, който е ръководител на Икономическия институт на Чехословашката академия на науките през 1968 г. както и на Огнян Дойнов лансирани в края на 70-те и началото на 80-те години на XX век.

През месец май (5-10) 1987 г. Тодор Живков осъществява посещение в Китай, където се среща с премиера и лидер на Китайската комунистическа партия Джао Дзъян. Посещението е важно за България, тъй като по време на него се потвърждават добрите отношения между двете страни, както и желанието за сътрудничество, а българският лидер има възможност да се срещне и с архитекта на икономическите и политическите реформи в Китай Дън Сяопин, който вече се е оттеглил от активната политика.

Причината за бързото развитие на Китай се дължи на факта, че страната успява да привлече огромни капитали под формата на инвестиции, а инвеститорите не се интересуват от идеологии, а от политическа стабилност в страната, наличие на висококвалифицирани работници, произвеждащи конкурентноспособна продукция със сравнително ниска себестойност и разбира се, от данъчни преференции. Всички тези фактори са налице в Китай в края на 80-те години, като изключим събитията на площад Тяньанмън през лятото на 1989 г., но наред с тях има и силна воля за реформи. И резултатите са налице. Много от водещите компании в света в областта на електрониката,

автомобилостроенето, леката промишленост и други, пренасят производството си в Китай. Разбира се, това носи сериозни печалби за страната под формата на данъци и такси. Рецептата за успеха се крие също и в съпътстващите икономическите реформи политически промени. И тези факти правят Китай изключително важен партньор за България и за нейния лидер Тодор Живков, който високо оценява извършените от Китайската компартия реформи.

Веднага след приключване на официалното посещение в Китай, Тодор Живков заминава за Москва, където се среща с Михаил Горбачов на 11 май 1987 г. По време на визитата на българския лидер централно място в разговорите с Михаил Горбачов заемат три кръга въпроси и това са: първо, въпроси свързани с Китай; второ, въпроси отнасящи се до преустройството и до актуалните задачи, които се решават в НРБ и СССР; трето, въпроси за интеграционните процеси в социалистическата общност във връзка с предстоящото заседание на ПКС на страните-участнички на Варшавския договор. По време на срещата, Горбачов индиректно порицава Живков за засилването на икономическото сътрудничество между България и ФРГ, като заявява, че някои страни залагат на Запада повече от допустимото.

През 1987 г. обаче, Тодор Живков демонстрира, че няма намерение да се съобразява докрай с волята на Горбачов по отношение на икономическата политика и продължава да полага усилия за въвеждане на пазарни механизми в българската икономика и за развитие на икономическите отношения на България със Запада. Израз на тази политика на Живков е осъщественото през юни 1987 г. много важно посещение във Федерална република Германия по покана на канцлера Хелмут Кол, по време на което Живков провежда срещи освен с канцлера Кол, с външния министър Ханс-Дитрих Геншер и с президента Рихард фон Вайцзекер. В рамките на посещението си в Бон, Тодор Живков провежда среща в замъка „Гимних“, близо до Бон, с редица представители на деловите и финансови кръгове във ФРГ. На тази среща, българският лидер кани представителите на едрия бизнес да инвестират в България, като подчертава, че страната ни може да бъде надежден партньор в редица сфери на икономиката. Освен това Тодор Живков е първият лидер от Източния блок, който посещава ФРГ след сериозното влошаване на отношенията Изток-Запад през

1983 г. Без съмнение, Хелмут Кол гледа на Живков като на сериозен партньор, който може да бъде един вид мост между Изтока и Запада, предвид това, че България е най-близкия съюзник на СССР. Именно влошаването на ситуацията в международните отношения през 1983 г. е една от причините Живков да отложи посещението си с няколко години. Разбира се, Михаил Горбачов е силно раздразнен от факта, че Тодор Живков си позволява да прави посещение във ФРГ без да го е съгласувал с него и това допълнително нагнетява и без друго хладните отношения помежду им. Това е потвърдено от посланика на България в Москва Георги Панков, който свидетелства в спомените си за срещата си с Михаил Горбачов през 1988 г., на която съветския лидер ясно показва раздразнението си от факта, че Живков още не му е предоставил информация за срещите си в Бон, или казано направо, че Живков не е дал отчет за посещението си.

През същия месец юни 1987 г. в София пристига на официално посещение министърът на външните работи на СССР Едуард Шеварднадзе. След срещата между Петър Младенов и Едуард Шеварднадзе на 15 юни, на 16 юни се провежда и среща на Политбюро на ЦК на БКП начело с Тодор Живков и съветския първи дипломат в резиденция „Бояна“.

На срещата се обсъждат някои въпроси засягащи реформите в двете страни, както и по актуални проблеми на международните отношения и сигурността в света. Съветския първи дипломат подчертава, че СССР и България работят съвместно в ООН, акцентира и на подкрепата на Съветския съюз за инициативата на България Балканите да бъдат зона свободна от ядрено и химическо оръжие.

В средата на месец юли 1987 г. в София след няколкодневно обсъждане между 9 и 14 юли се приема един важен документ засягащ политическото и икономическото развитие на България и това е документът носещ названието „Основни насоки за изграждане на модела на социалистическото общество в България“. Документът става популярен като Юлската концепция. Идеята на Живков е партията да не бъде вече главен субект на властта, а да има по-скоро само политически функции, а управлението на икономиката да се повери на специализирани органи и организации, ръководени от компетентни професионалисти.

На 30 юли 1987 г. се провежда пленум на ЦК на БКП, предмет на който е оценката на Юлския пленум и насоките за осъществяване на решенията приети на него. На този пленум прави впечатление откровената позиция на Живков, че до края на 1987 г. партията ще остане главен субект на властта, докато не се извърши реорганизацията на структурите на властта.

На 16 октомври 1987 г. в Москва се провежда поредната среща между Михаил Горбачов и Тодор Живков. Тази среща обаче, има по-особено значение, тъй като по време на нея, освен че се потвърждават принципните различия в политическите и икономическите възгледи на двамата лидери, става ясно, че между тях не съществува никакво доверие. А тези взаимни чувства на недоверие между двамата лидери се подхранват от Андрей Луканов В своите мемоари Тодор Живков пише за това, че Горбачов и съветското правителство са били редовно осведомявани за всичко, което е било обсъждано, както в Политбюро на ЦК на БКП, така и в правителството на НРБ от висшестоящи партийни функционери. Въпреки че Живков не споменава поименно Луканов, това е единствения човек, който може да има детайлна информация за българската икономика, тъй като е ресорен вицепремиер, отговарящ за външноикономическите връзки на България.

Много е вероятно, още след срещата с Живков през октомври 1987 г. Михаил Горбачов да е взел решение за отстраняването на българския лидер от властта, тъй като е бил наясно, че Живков е твърдо решен да проведе реформи в България по примера на Китай, да въведе пазарни отношения в икономиката и да отвори страната си за западни инвестиции. Това разбира се, не се вписва в неговата програма за „перестройка“, в която Горбачов залага преди всичко на повече икономии на суровини, материали и енергия с които се надява да постигне по-високи икономически резултати и да изведе Съветския съюз от „застоя“ както той предпочита да нарича икономическата рецесия в която е изпаднала страната му.

Но Михаил Горбачов не може да си позволи да отстрани Тодор Живков точно в този момент, защото му престои изключително важна среща с американския президент Роналд Рейгън във Вашингтон през декември 1987 г., на която трябва да бъдат финализирани

преговорите за съкращаване на ядрените оръжия със среден радиус на действие в Европа и да бъде подписан договор. Едно евентуално отстраняване на лидера на най-близкия съюзник на СССР би било знак за наличие на сериозни разногласия в Източния блок.

Договорът за съкращаване на ядрените оръжия със среден и малък обseg в Европа е подписан на 8 декември 1987 г. във Вашингтон от Роналд Рейгън и Михаил Горбачов. След като Сенатът на САЩ го ратифицира на 28 май 1988 г., на 1 юни 1988 г. Михаил Горбачов и Роналд Рейгън подписват в Москва ратификацията на Договора, който незабавно влиза в сила.

Без съмнение, приемането на Юлската концепция се превръща в непреодолима пречка в отношенията Живков – Горбачов, но е много вероятно съветския лидер да е решил да остави Живков на власт още малко време, за да не дава публичност на разногласията между Москва и София в един много важен момент от развитието на съветско-американските отношения.

В края на 1987 г. през месец ноември се случва едно важно събитие, което е в резултат на икономическото сътрудничество между България и Съветския съюз. Въведен е в експлоатация 5 енергоблок на АЕЦ „Козлодуй“, изграден с техническото съдействие на Съветския съюз. На 5 ноември е извършен физическия пуск на реактора, а на 29 ноември 5 енергоблок е включен в паралел в енергийната система на страната. Няма съмнение, че въвеждането в експлоатация на 5 енергоблок на АЕЦ „Козлодуй“ се повишава енергийната сигурност на България, което оказва и положително влияние върху развитието на икономиката.

Втора глава. Съветско-български политически и икономически отношения през периода 1988-1989 г.

В два параграфа са разгледани отношенията между Съветския съюз и България в периода 1988-1989 г. в светлината на новото политическо мислене, както и революциите в Източна Европа през есента на 1989 г., довели до падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г. и край на Студената война.

1. Съветско-български политически и икономически отношения през периода 1988-1989 г. в светлината на новото политическо мислене.

През 1988 г. се случват няколко важни събития, които имат важно значение за съветско-българските отношения. Първото е на 9 февруари 1988 г., когато се провежда съвместно заседание на Политбюро на ЦК на БКП и Министерския съвет. Темата на заседанието е по-нататъшното развитие на икономическото сътрудничество между България и Съветския съюз, както и със страните от СИВ. Трябва да се отбележи, че на това заседание присъстват и ръководители на стопански асоциации. И тъй като Съветския съюз продължава да бъде най-голям търговско-икономически партньор на България, темата е изключително важна, а заседанието се председателства от Тодор Живков. Доклад за състоянието на икономическите отношения между България и Съветския съюз изнася ресорния министър на икономиката и планирането Стоян Овчаров.

В своя доклад Стоян Овчаров обръща внимание на необходимостта от преосмисляне на икономическото сътрудничество със СССР, тъй като е налице промяна в икономическата конюнктура в Съветския съюз, която постепенно изтласква българските производители от пазара, а освен това въпросът за качеството на българските стоки изнасяни за СССР продължава да стои на дневен ред. Това е така, защото на съветския пазар започват да си пробиват път производители не само от СИВ, но и от западноевропейските страни, които са известни с високото качество на произвежданите продукти и в една такава среда българските стоки със сигурност не биха издържали на конкуренцията. Освен това, Стоян Овчаров напомня, че в някои сфери на икономиката Съветския съюз внедрява свои собствени производствени мощности, с цел да се намали вноса на дефицитни стоки от други страни. Такива сфери са електрониката, машиностроенето, биотехнологическата и химическата промишленост. Тази промяна в икономическата конюнктура в Съветския съюз пряко засяга България, защото страната ни изнася за СССР основно продукция на машиностроенето, електрониката и химическата промишленост. Разбира се, новата икономическа стратегия за сътрудничество със Съветския съюз не е много по-ралична от старата и това е така, защото на практика България в продължава да се развива планова икономика и естествено партията (БКП) и държавата определят насоките на икономическото сътрудничество не само със СССР, но и

с всички други страни, докато на останалите самоуправляващи се стокопроизводители обединени в различни асоциации е отредена допълваща функция.

След изнесения от икономическия министър Стоян Овчаров доклад относно състоянието на българо-съветските икономически отношения председателстващия заседанието на Политбюро и Министерския съвет Тодор Живков дава думата за изказване на посланика на България в Москва Георги Панков. Георги Панков подчертава, че трябва да се набележат три основни направления в развитието на българо-съветските отношения, като първо, разбира се, трябва да е направлението занимаващо се с политическите отношения, което да засяга проблемите на междупартийните, междудържавните политически отношения, взаимодействие между обществените организации. Второто направление трябва да е, сътрудничеството в сферата на икономиката, което трябва да се занимава с проблемите на съгласуването на научно-техническата и икономическата политика и координацията на народностопанските планове, научно-техническата и производствената специализация и кооперация, преките връзки, съвместните предприятия, външнотърговската дейност, рекламната и сервизната дейност, а също и стопанските дейности на територията на Съветския съюз, като строителство, дърводобив и други. Третото направление, според посланик Панков, трябва да е сътрудничеството в духовната област, което трябва да се занимава с проблемите на сътрудничество в областта на науката и подготовката на научни кадри, а също и със сътрудничеството в областта на културата. Освен това, Георги Панков предлага да се разработи и система за материално стимулиране, тъй като тя със сигурност ще спомогне за повишаване на резултатите и в трите направления. Георги Панков подчертава, че за да има успешни резултати, трябва да се създаде заинтересованост, да се отчита личният и колективният принос на всеки служител и затова е необходимо да се внедри механизъм за материално стимулиране. Няма никакво съмнение, че това е правилната стратегия за повишаване на производителността на труда и ефективността на икономиката и тя не може да бъде заменена с никакви идеологически призиви. Доказано е, че най-добрият стимул за работа и творческа инициатива е доброто заплащане на труда.

В края на съвместното заседание на Политбюро и Министерския съвет думата взема Тодор Живков, за да направи обобщение на изказаните мнения и да даде една сравнително точна прогноза за бъдещето на социализма. Според Живков, решаващи са настоящата 1988 и следващата 1989 година, като подчертава, че до края на 1989 г. трябва да бъде решен проблема със Съветския съюз и с останалите социалистически страни. За Тодор Живков дилемата е дали ще оцелее ли социализмът или няма да оцелее. Живков е на мнение, че ако не се извършат спешни реформи, социализмът може да претърпи катастрофално поражение. Тази прогноза на Живков наистина е изключително интересна, защото той счита, че трябва да се разреши проблемът с икономическите отношения със Съветския съюз и с другите социалистически страни до края на 1989 г.

Проблемите, най-вече икономическите, така и не намират решение и през ноември 1989 г. идва и крахът на комунизма в Източна Европа.

През месец март 1988 г. на посещение в България пристига министърът на външните работи на СССР Едуард Шеварднадзе. Посещението е съгласувано да започне след приключване на заседанието на Комитета на министрите на външните работи на държавите от ОВД. Заседанието в София има информативен характер, тъй като на него министър Шеварднадзе предоставя подробна информация за проведената среща на високо равнище във Вашингтон между американския президент Роналд Рейгън и съветския лидер Михаил Горбачов в началото на декември 1987 г. Както е известно по време на тази среща е подписан и Договор за съкращаване на ядрените оръжия със среден обсег в Европа.

След приключването на работата на заседанието на Комитета на министрите на външните работи, на 28 март 1988 г. се провежда и среща на Едуард Шеварднадзе с Тодор Живков и Политбюро на ЦК на БКП. На тази среща присъства и новоназначеният извънреден и пълномощен посланик на СССР в София, генералът от КГБ Виктор Шарапов.

По отношение на съветско-българските отношения Тодор Живков, като опитен политик декларира, че те са толкова добри, както никога досега. Всъщност, проблеми има и то големи, както в политическата, така и в икономическата сфера. И те идват главно заради твърдата позиция на Тодор Живков да проведе реформите лансирани с Юлската концепция за развитието на социализма в България. Но пред съветския първи дипломат Живков не би

могъл да си позволи да каже нищо по-различно от това, за да не провокира допълнително Горбачов. Все пак, българският лидер се чувства длъжен да изтъкне още един път необходимостта от реформите.

В края на срещата Живков поставя пред съветския първи дипломат въпроса за системното обгазяване на Русе от румънска страна и търси съдействие от СССР по този въпрос. Но Едуард Шеварднадзе не желае да се обсъжда тази тема, като подчертава, че това е въпрос на двустранните българо-румънски отношения.

От срещата на Политбюро на ЦК на БКП с министъра на външните работи на СССР Едуард Шеварднадзе става ясно, че съветската дипломация е изцяло фокусирана върху подобряването на съветско-американските отношения и на дневен ред е посещението на американския президент Роналд Рейгън в Москва, където се очаква да бъде подписана ратификацията на Договора за съкращаване на ядрените оръжия със среден обseg в Европа. В София Едуард Шеварднадзе пристига със задача да координира съвместните външнополитически действия на съюзниците от Варшавския договор и нищо повече. Затова съветския първи дипломат е някак неприятно изненадан, че Тодор Живков търси подкрепата на Москва за решаване на двустранен проблем между България и Румъния и съвсем логично той отказва такава подкрепа, а и след конфликтът между Тодор Живков и Михаил Горбачов, България вече не е най-близкия съюзник на СССР.

През месец юни 1988 г. се случва едно важно събитие, което е в резултат на сътрудничеството между СССР и България в изследването на Космоса. Това е вторият полет на български астронавт в Космоса. Мисията на Александър Александров продължава от 7 до 17 юни на борда на космическия кораб „Союз ТМ -5“ и на орбиталния комплекс „Мир“, с командир на полета Анатолий Соловьев и бординженер Виктор Савиних. По време на мисията, Александров извършва успешно 50 научни експеримента, разработени в Института за космически изследвания при БАН под ръководството на акад. Димитър Мишев, в това число изпитание на българска храна за астронавти. По време на полета се осъществява и телемост между Тодор Живков и екипажа на „Союз ТМ-5“, който се предава директно по БНТ.

Наред с традиционните икономически отношения със СССР и страните-членки на СИВ, Тодор Живков и българското правителство продължават да развиват икономическите отношения със западните страни. След приетата на 24 юни 1988 г. Декларация СИВ-ЕИО за взаимно признаване, която поставя основите на засиления диалог между Източна и Западна Европа, тази политика се води вече по-открито. Израз на тази политика е проведената през септември 1988 г. в резиденция „Евксиноград“, близо до Варна, среща Изток-Запад с представители на политическия елит и деловите кръгове от Западна Европа, като премиерът на Федерална провинция Бавария Франц-Йозеф Щраус и Умберто Аниели, виден италиански политик и бизнесмен, брат на президента на „Фиат“ Джовани Аниели. В словото си по време на срещата Тодор Живков подчертава, че в света протичат процеси, които освен че са много динамични, засягат и всички сфери на човешкото развитие. Според Живков, това е в резултат на съвременната научно-техническа революция, която е извършила дълбоки промени в производствената сфера. Няма съмнение, че за Тодор Живков акцентът е върху икономическите отношения между Изтока и Запада, затова на тази среща той оставя политиката на заден план, по-скоро като следствие на добрите икономически връзки.

Разбира се, тук Живков е напълно прав, добрите икономически отношения са предпоставка за развитие и на политическите такива, особено в светлината на настъпилото разведряване в световен мащаб в края на 80-те години, вследствие на засиления диалог между САЩ и СССР. По-нататък в словото си Живков припомня на представителите на бизнеса, че от 1 януари 1989 г. влиза в сила либерализацията на законодателството в стопанската сфера. И тъкмо развитето на икономическите отношения не само със страните от СИВ, но и със Запада води до едни много добри резултати в общия стокооборот на България за 1988 г. Трябва да се подчертае, че през 1988 г. външнотърговският стокообмен на България достига близо 28 млрд. долара, една цифра съизмерима с националния доход.

На 12 октомври 1988 г. в Москва се провежда поредното XXXII заседание на Междуправителствената българо-съветска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество. В заседанието участват председателят на българската част на Комисията и министър на външноикономическите връзки Андрей Луканов, заместник-председателят на

Съвета на министрите на Съветския съюз и председател на съветската част на Комисията Николай Тализин, членове и експерти и от двете части на Комисията. Заседанието се председателства от Николай Тализин. Някои от основните акценти в дневения ред на заседанието са мерките за реализиране на договореностите по най-важните въпроси на българо-съветското икономическо и научно-техническо сътрудничество постигнати по време на преговорите между председателите на Министерските съвети на НР България и на СССР през 1987 г., в това число мерки по отношение хода на изпълнението на взаимните доставки на стоки през 1988 г. и за подготовката на Протокола за стокообмен и плащания между НР България и СССР през 1989 г., а също и за работата по координацията на плановете за икономическо и социално развитие между НР България и СССР за периода 1991-1995 г., както и за реализиране на Програмата за осъществяване през 1987-1990 г. на съгласуваните работи по стандартизацията, уинфикацията, повишаването на техническото равнище и качеството на взаимнодоставяната между НРБ и СССР продукция, както и за хода на изпълнението на взаимните задължения на страните по Междуправителствената спогодба от 19 март 1986 г. за сътрудничество между НРБ и СССР в усвояването на Ямбургското газово находище, строителството на газопровода „Ямбург-Западна граница на СССР“ и свързаните с това доставки на природен газ от СССР за НРБ .

В началото на 1989 г. става факт един важен нормативен акт на Държавния съвет на НР България с който се регламентира стопанската дейност в страната, даващ право на гражданите също да притежават фирми и да развиват стопанска дейност. На 9 януари е подписан и Указ 56 който регламентира стопанската дейност, като в чл. 1, ал. 2 се посочва, че стопанската дейност се извършва на основата на всички форми на собственост, а в чл. 2, ал. 1 се казва, че основната форма на осъществяване на стопанската дейност е фирмата. Освен това, в чл. 4, ал. 1 се казва, че на всички фирми се осигуряват равностойни условия за осъществяване на стопанска дейност. Фирмите могат да бъдат държавни, общински, на обществени организации, дружествени и фирми на граждани, както е посочено в чл. 10, ал. 2. Няма съмнение, че Указ 56 е реална и важна стъпка в развитието на пазарните отношения в българската икономика. Но той е приет с известно закъснение, най-вече поради страха от евентуални санкции от Москва, и на практика няма достатъчно време, за

да се почувства ефектът от неговото прилагане. Още през есента на 1989 г. се наблюдава влошаване на икономическата ситуация в страната, която е последвана и от политическа криза свързана с отстраняването на Тодор Живков от заеманите ръководни постове в партията и държавата.

През месец юни, на 23, 1989 г. в Москва се провежда и последната стеча между Михаил Горбачов и Тодор Живков. На нея българският лидер споделя виждането си за преустройство отдолу, за новата фирмена организация в българската икономика и дори шокира Горбачов с мнението си, че няма нищо лошо в това фирмите да са капиталистически, защото в основата им са производителните сили на социализма. Живков е на мнение, че политическото преустройство в Съветския съюз изпреварва икономическото. Той директно поставя въпроса за създаване на транснационални компании, на който Горбачов отговаря уклончиво с аргумента, че всичко зависи от състоянието на пазара и движението на стоки и капитали. Но това, което най-много притеснява съветският лидер, е мнението на Живков, че партията повече не бива да е главен субект на властта, а това е абсолютно неприемливо за Горбачов. И въпреки декларирания подкрепа за Живков в политическо и идеологическо отношение, Горбачов вероятно вече е решил, че е дошло време за отстраняването на Живков. За целта той е изпратил за посланик в София още през пролетта на 1988 г. свой доверен човек, Виктор Шарапов. Той е пряката връзка между вътрешнопартийната опозиция в БКП начело с Петър Младенов и Андрей Луканов с Михаил Горбачов.

2. Революциите в Източна Европа и краят на Студената война 1989 г.

През 1989 г. настъпва крах на комунизма в Източна Европа. Още през юли с.г. Михаил Горбачов дава ясен сигнал, че Москва е готова да се раздели със стария коминтерновски принцип за „пролетарски интернационализъм”, който донася сериозни външнополитически негативи за Съветския съюз през годините на Студената война след въоръжените намеси в Унгария – 1956 г., в Чехословакия – 1968 г. и Афганистан – 1979 г. В реч произнесена пред Съвета на Европа (юли 1989 г.) Горбачов се отказва не само от „доктрината Брежнев”, но и от самата сателитна орбита, отхвърляйки сферите на влияние и заявява, че социалният и политическият ред в една или друга страна са се променили в

миналото и могат да се променят и в бъдеще. Но тази промяна е изключително право на народа на всяка страна и е негов избор. Съветският лидер е категоричен, че всяка намеса във вътрешните работи и всеки опит да се ограничи суверенитетът на държавите, били те приятелски, съюзници или други са недопустими. Михаил Горбачов счита, че е дошло време да се положат в архивите постулатите от времето на Студената война.

Една след друга Полша, Чехословакия, Румъния, Унгария, България извършват демократични политически промени, а ГДР е заличена от политическата карта на Европа след обединението си с Федерална република Германия на 3 октомври 1990 г.

В Полша профсъюзът „Солидарност” с лидер Лех Валенса, който е един от основателите на организацията и носител на Нобелова награда за мир за 1983 г., идва на власт след спечелени свободни избори на 4 юни 1989 г. През декември 1990 г. Лех Валенса спечелва и президентските избори и заема поста президент на Полша от 22 декември 1990 до 22 декември 1995 г.

В Чехословакия се извършва т. нар. нежна революция, започнала със студенски протести на 17 ноември 1989 г., на които, полицията отговаря по възможно най-неадекватния начин, с брутални репресии. Ненасилието и моралът, използвани като единствени оръжия на протестиращите, определят събитията от тези дни в Чехословакия като „нежната революция”. След обща политическа стачка на 27 ноември, следва и отмяната на конституционната разпоредба за ръководната роля на Чехословашката комунистическа партия в обществото. На 7 декември 1989 г. премиерът Ладислав Адамец подава оставка, а на 10-ти декември същото прави и президентът на републиката Густав Хусак. Още в същия ден е съставено ново правителство в което за първи път от 41 години комунистите нямат мнозинство. На 5 юли 1990 г. за президент на Чехословакия е избран лидерът на опозицията Вацлав Хавел. През 1992 г. „нежната революция” е последвана от „нежен развод” вследствие на сериозни размествания сред политическите сили в Чехия и Словакия. В края на юни 1992 г. премиерите на Чехия и Словакия Вацлав Клаус и Владимир Мечиар постигат принципна договореност за разделянето на двете федеративни републики. В края на август двамата премиери решават, че считано от 1 януари 1993 г.

Чехия и Словакия стават отделни суверенни държави, членството на Чехословакия в ООН е прекратено и двете нови независими държави стават членки на световната организация.

В Румъния политическите промени са белязани с насилие. През декември 1989 г. гражданите на Тимишоара се разбунтуват след репресиите срещу унгарския пастор Ласло Тьокеш. На 21 декември в Букурещ демонстранти освиркват изказването на румънския лидер Николае Чаушеску на митинг пред сградата на ЦК на РКП. Опитът на силите за сигурност да потушат недоволството поставя началото на кръвопролития, чиито размери и последици са все още неизвестни. Резултатите обаче са ясни. На 25 декември 1989 г. след бърз процес на военнопoleви съд са екзекутирани президентът Николае Чаушеску и съпругата му Елена, а отделни части на армията и политическата полиция „Секуритате”, верни на сваления диктатор оказват въоръжена съпротива.

Може би най-мирно са извършени промените в България. След 1987 г. българското общество е погълнато от процесите, които се развиват в Съветския съюз. Дори и появилите се в началото на 1988 г. български дисиденти са мотивирани преди всичко от съветските и на второ място от средноевропейските дисиденти.

В България политическите промени започват на 9 ноември 1989 г. със заседание на Политбюро на ЦК на БКП, на което Тодор Живков подава оставка, която всъщност е подадена още година по-рано, но тогава е отхвърлена от висшия партийен орган. Трябва да се подчертае, че тази оставка е подадена след натиск от страна на съветския посланик в София Виктор Шарапов. На 10 ноември е проведен Пленум на ЦК на БКП, на който оставката на Живков е приета и той е освободен от заеманите ръководни постове. За Михаил Горбачов, Живков е типичен представител на старата школа, който трябва да си отиде от властта, за да може България да следва курса на съветската „перестройка“.

Разбира се, на Пленума на ЦК на БКП на Тодор Живков е изказана благодарност за досегашната работа, като се отбелязва неговият принос за партията и държавата. На 17 ноември 1989 г. Петър Младенов встъпва в длъжност като председател на Държавния съвет на НР България, на мястото на Тодор Живков. Младенов е назначен с решение на Пленум на ЦК на БКП и остава на поста до 3 април 1990 г., когато е избран от Народното събрание след промяна в Конституцията за председател (президент) на Републиката. Младенов се

оттегля от поста на 6 юли 1990 г., след силен обществен натиск, по повод изречената от него реплика „По-добре танковете да дойдат“ на митинг на опозицията пред парламента на 14 декември 1989 г.

На 15 март 1990 г. Михаил Горбачов е избран за президент на СССР от Конгреса на народните депутати, като остава на този пост до 25 декември 1991 г., когато юридически се прекратява и съществуването на СССР. По време на заседанието на Конгреса е отменен и чл. 6 от Конституцията на СССР гарантиращ ръководната роля на КПСС в обществото.

През 1990 г. НАТО и Варшавският договор постигат споразумение на преговорите във Виена на 28 юни 1990 г. за съкращаване на конвенционалните оръжия в Европа. Следва „Договор за обикновените въоръжени сили в Европа“ подписан на 19 ноември 1990 г. в Париж от 22 страни, разделени в две групи – първата от 18 страни-членки на НАТО, втората – от 6 страни-членки на Варшавския договор. Договорът влиза в сила на 17 юли 1992 г. и Русия започва поетапно изтегляне на своите въоръжени сили от Източна Германия. То е завършено окончателно на 31 август 1994 г.

На 28 юни 1991 г. е разпуснат Съветът за икономическа взаимопомощ, създаден през 1949 г. като инструмент за икономически контрол на страните от Източния блок. Въпреки тежката икономическа криза обаче, СССР продължава да поддържа тесни връзки със страни като Виетнам и Монголия.

На 1 юли 1991 г. в Прага официално е разпусната и Организацията на Варшавския договор, създадена през май 1955 г. Този акт бележи и окончателния край на Студената война в Европа продължила цели 45 години. Няма съмнение, че разпускането на СИВ и на ОВД допринасят за развитието на дезинтеграционните процеси в Съветския съюз. И само след няколко месеца Съветският съюз ще престане да съществува като субект в международните отношения.

Трета глава. Политико-икономически отношения между СССР/Русия и България през 1990-1991 г. в светлината на новите геополитически реалности след падането на Берлинската стена.

В три параграфа са разгледани отношенията между Съветския съюз и България през периода 1990-1991 г. в светлината на новите геополитически реалности в Европа след

падането на Берлинската стена, както и културните връзки между двете страни през периода 1985-1991 г.

1. Политически и икономически отношения между Съветския съюз и България през 1990 г.

След падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г. и Пленума на ЦК на БКП на 10 ноември 1989 г., на който е приета оставката на Тодор Живков, в България започват демократични промени. По предложение на опозиционния Съюз на демократичните сили (СДС) на 3 януари 1990 г. се свиква Национална кръгла маса, на която се провеждат политически консултации за прехода към демокрация и въвеждане на пазарна икономика.

В тази обстановка на 8 февруари 1990 г. Андрей Луканов заема поста министър-председател на мястото на Георги Атанасов. На 19 март 1990 г. Андрей Луканов е на работно посещение в Съветския съюз по покана на съветското правителство. След завръщането си от Москва, на 21 март 1990 г. Луканов изпраща до Министерския съвет подробна информация за проведените разговори със съветското ръководство, в която се посочва, че по време на посещението премиерът Луканов е бил приет от президента Михаил Горбачов и са проведени разговори с председателя на Министерския съвет на СССР Николай Рижков, както и че се е състояло пленарно заседание на делегациите на двете страни, посветено на двустранното икономическо и научно-техническо сътрудничество. По време на разговорите е била обменена информация за политическата обстановка в двете страни, за дълбоките промени в държавния и обществения живот в България и СССР, за перспективата на двустранните отношения и обстановката в Европа. Основно внимание е било отделено на най-важните текущи и перспективни въпроси на икономическото и научно-техническото сътрудничество между НР България и СССР.

Без съмнение, текущите въпроси на икономическото сътрудничество със СССР са особено важни за България, тъй като страната ни не разполага с ресурси, които да компенсират забавяне или неизпълнение на доставки по договорените суровини и други промишлени стоки. По време на разговорите на премиера Луканов е било констатирано, че ходът на контракциите и изпълнението на взаимните доставки по годишния протокол са незадоволителни. Двете страни са потвърдили намерението твърдо да изпълняват поетите

задължения и са изразили становището, че не бива да се допускат намаление на обемите спрямо годишния протокол, които поначало са на много ниско равнище – под обемите заложи в Дългосрочната търговска спогодба за 1990 г. и под равнището на изминалата 1989 г. година. Премиерът Луканов е подчертал, че във връзка с незадоволителното състояние на съветските доставки България изпитва трудности, с които не се е сблъсквала досега. През март 1990 г. Съветският съюз също изпитва сериозни икономически трудности, но е много вероятно политическите промени в България, свързани с постигнатия консенсус между управляващи и опозиция за премахване на ръководната роля на Комунистическата партия и социалистическия характер на държавата да са повлияли много по-силно на Горбачов и той да е взел решение за по-сериозно съкращаване на доставките за България.

Разбира се, съветската страна изтъква конкретна причина за забавянето и неизпълнението на вече договорените доставки и тя е чисто икономическа. По време на разговорите на премиера Луканов с Николай Рижков, съветския премиер е подчертал, че в условията на провежданата в СССР икономическа реформа, предприятията производители се ориентират към износ в свободно конвертируема валута. Подчертано е било, че от ръководството на страната не е възможно да се направи нищо и трябва да се търсят други форми и средства да бъдат заинтересовани предприятията да търгуват с партньори от социалистическите страни.

По време на разговорите в Москва от българска страна е направено едно добро предложение, което изглежда представлява интерес и за двете страни, а именно, съвместно да бъдат разгледани възможностите за адресиране на изнасяните в СССР стоки за масово потребление и продоволствени стоки непосредствено към предприятията, доставчици на горивно-суровинни и други важни за българската икономика стоки. От поставените от българската страна въпроси, съветската страна спазва единствено договореностите по доставките на природен газ, разбира се, срещу българското участие в строежа на газопровода „Ямбург-Западна граница на СССР“. По въпроса за доставките на метал обаче, съветската страна не изпълнява в пълен обем договорените доставки.

Разбира се, от българска страна се правят нови предложения, изгодни и за двете страни, с цел да се запази общия обем на стокооборота. Премиера Луканов, с цел съхраняване на стокообмена, е предложил да се запазят годишните количества от 11 млрд. рубли за всяка страна, като във взаимнообвързаните доставки се включи една трета машиностроителна продукция и две трети суровини, както и стоки за народно потребление и хранителни стоки. По отношение на крупните обекти на сътрудничество е било договорено до края на май да бъдат подписани съглашенията за кооперирано производство на леки автомобили „ЗАЗ“ и „ИЖ 2126“ и техните модификации. По отношение на съвместния дърводобив в Коми АССР двете страни се договарят да се ускори подготовката на съглашение за продължаване на това сътрудничество и след 1990 г. Трябва да се отбележи, че първата част от тези предложения е наистина изгодна за страната с оглед запазване на стокооборота от 11 млрд. рубли, като се има предвид предложението две трети от тази сума да е в суровини, които са крайно необходими на страната.

През периода 28-30 май 1990 г. в София се провежда XXXIV заседание на Междуправителствената българо-съветска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество. В заседанието участват заместник-председателят на Министерския съвет на НР България и председател на българската част на Комисията Чудомир Александров и заместник-председателят на Министерския съвет и председател на съветската част на Комисията Владимир Гусев, както и експерти от двете части на Комисията .

Редовното XXXIV заседание на Междуправителствената българо-съветска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество се председателства от Чудомир Александров. По време на заседанието, Комисията подчертава, че ще работи за реализиране на договореностите постигнати на срещата между председателите на министерските съвети на двете страни състояла се на 19 март 1990 г. в Москва. Освен това, Комисията подчертава че в новите икономически условия, преустройството на взаимното търговско и производствено сътрудничество между НРБ и СССР трябва да се осъществява на основата на поэтапен преход във взаимната търговия към международни цени и разплащане в свободно конвертируема валута, което да открива нови възможности за стопанско взаимодействие между двете страни преди всичко в сферата на предприемаческата и

външнотърговската дейност, между предприятията, фирмите, асоциациите, концерните, търговските къщи и други национални и съвместни организации, за увеличаване на производството на нови експортни стоки и диверсификация на външнотърговските операции и услугите.

По отношение на перспективите за развитие на българо-съветските икономически отношения, по време на заседанието на Междуправителствената българо-съветска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество, страните са подчертали, че в новите условия на стопанско взаимодействие на НРБ и СССР и активното включване в сътрудничеството на научни, производствени предприятия, обединения, фирми и други организации на двете страни, дейността на Междуправителствената комисия трябва да бъде насочена към решаване на задачите за преустройство на механизма за осъществяване на търговско-икономически и научно-технически връзки между НРБ и СССР. Нейни приоритетни задачи трябва да бъдат преди всичко засилване на анализа и прогнозите за развитие на външноикономическите връзки, с оглед измененията в народното стопанство на двете страни, включването на икономиките в световните стопански връзки, развитието на отношенията с международните организации, съгласуване на митническо-тарифни и други въпроси, а също организиране подработването и подготовката на крупни проекти за сътрудничество в науката и техниката, производството и стокообмена, в областите, които имат значение за двете страни, преди всичко при използване на върхови технологии в производството в това число и във връзка с отбранителното производство.

По време на заседанието на Междуправителствената българо-съветска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество става ясно, че новите политически условия в България, в Съветския съюз и в Европа ще повлияят и на икономическите българо-съветски отношения. Това налага и нов механизъм на сътрудничество, като усилията трябва бъдат насочени към изброените от Комисията приоритетни задачи. И двете страни са единодушни, че бъдещото развитие на икономиките е свързано с все по-пълно интегриране в световната икономика и с по-тесни връзки с международните търговски и финансови институции. Това разбира се, налага и преминаване към пазарни икономически отношения между двете страни.

Само няколко месеца по-късно България и Съветския съюз официално финализират споразумението за преход към нов механизъм на икономически отношения. Това става с подписването на Спогодба между двете страни на 20 септември 1990 г. в Москва.

През ноември 1990 г. се провежда първата и единствена среща между президента на България Желю Желев и съветският лидер Михаил Горбачов. Това се случва в рамките на проведеното в Париж Съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа от 19 до 21 ноември 1990 г. По време на тази среща стават ясни принципните различия във възгледите на двамата президенти по отношение на реформите в политическата и икономическата сфера. Михаил Горбачов продължава да отстоява позицията си, че комунистическата система може да бъде реформирана и дори демократизирана, като се освободи от бюрокрацията и идеологическите догми, докато Желю Желев е на противоположно мнение, той счита, че демокрацията не може да бъде съвместима с комунистическата система, и че единствения път на България е този на демокрацията и пазарната икономика.

Трябва да се отбележи, че по време на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа, проведено в Париж се подписва и „Харта на Нова Европа“. Освен това са договорени и принципите на Договора за обикновените въоръжени сили в Европа, който и до днес е в основата на европейската сигурност. Договора е подписан на 19 ноември 1990 г. от 22 държави, разделени в две групи – на НАТО и на ОВД. През 2007 г. Русия се оттегля от Договора, като изтъква, че са настъпили „извънредни обстоятелства“, които засягат нейната сигурност и се налагат „незабавни мерки“.

През декември 1990 г. правителството на Андрей Луканов изпълнява още едно от споразуменията със съветската страна, постигнати по време на XXXIV заседание на Междуправителствената българо-съветска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество, състояло се в края на месец май, с.г. в София. Това е споразумението за поэтапно съкращаване на дейността на българските работници и специалисти на територията на Съветския съюз. В началото на декември 1990 г. обаче, става ясно, че поради финансови затруднения и за двете страни ще бъде по-разумно да се премине към приключване на участието на български работници и специалисти в строителството на обекти на територията на СССР.

Това решение на правителството на Андрей Луканов е едно от последните, тъй като на 20 декември 1990 г. парламентът приема подадената от министър-председателят Андрей Луканов оставка още на 29 ноември с.г. и той е заменен на поста от бившият магистрат от Софийски градски съд Димитър Попов. Правителството на Димитър Попов встъпва в длъжност на 22 декември 1990 г. с Указ № 168 на президента Република България Желю Желев и е наречено „правителство на националното съгласие“, както и „програмно правителство“ и то управлява малко по-малко от година, до 8 ноември 1991 г. В това правителство влизат експерти от основните политически сили – БСП, СДС и БЗНС.

Трябва да се отбележи, че икономическата ситуация в страната по това време е повече от сложна. Правителството на Луканов е обявило мораториум върху плащанията по външния дълг, което силно затруднява отношенията на България с международните финансови институции, тъй като на практика България е обявила фалит. На вътрешния пазар липсват хранителни стоки, както и стоки от първа необходимост.

Трябва да се отбележи също, че на 6 август 1990 г. Съветът за сигурност на ООН налага на Ирак икономическо ембарго заради нахлуването в Кувейт, а Ирак един от най-големите длъжници на България, с над 2 млрд. долара, които страната ни никога няма да получи. Освен това, както вече бе споменато, от 1 януари 1991 г. разплащанията между България и Съветския съюз ще са в конвертируема валута с каквато страната ни не разполага. Налице е сериозен външен фактор, който оказва пряко влияние върху икономиката на България. На 17 януари 1991 г. президентът на САЩ Джордж Буш-старши, нарежда на генерал Хърбърт Шварцкопф да започне операция „Пустинна буря“ за освобождаване на Кувейт. Масираните ракетни удари на американската авиация приключват на 24 февруари 1991 г., когато започва и сухопътната операция „Пустинна сабя“. България подкрепя операцията политически и е част от коалицията от 28 държави срещу режима на Саддам Хюсеин. Армията на Саддам е разгромена само за 4 дни и на 27 февруари президентът Джордж Буш-старши обявява примирие. На 6 април 1991 г. е сключен мир.

Трябва да се отбележи, че в тази сложна вътрешна и международна обстановка правителството на Димитър Попов успява да се справи адекватно с неотложните проблеми

пред страната, нещо което не успяват да направят еднопартийните или двупартийните правителства през 90-те години.

2. Политически и икономически отношения между СССР/Русия и България през 1991 г.

През 1991 г. се случва едно изключително важно събитие за България, което има непосредствено отражение и върху политическите и икономическите отношения както в страната, така и в международните отношения. Това е приемането на новата Конституция на Република България на 12 юли 1991 г. от 7 Велико народно събрание. На следния 13 юли Конституцията е обнародвана в Държавен вестник, брой 56 и веднага влиза в сила. Това събитие се отразява непосредствено върху икономиката, тъй като с новия основен закон се регламентира собствеността в страната, която може да бъде държавна, кооперативна и частна и се установява равнопоставеност между всички форми на собственост.

Разбира се, сложната икономическата ситуация в България през 1991 г. е в резултат на спадът на промишленото производство, което пък е пряко свързано с намалените доставки на метал и железосъдържащи суровини от Съветския съюз. Влияние също така оказва и намаления износ през 1990 и 1991 г. Процесът на спад на икономическия растеж започва още през 1989 г., като в същото време са налице увеличение на броя на безработните, а също и увеличение на вътрешният и външният дълг на България.

Трябва да се отбележи, че икономическата ситуация в Съветския съюз през 1990 и 1991 г. е почти идентична с тази в България. Промисленото производство намалява близо два пъти, като се наблюдава нарастване на безработицата и увеличение на инфлацията.

Към 1990 г. обаче, Българска външнотърговска банка, която разбира се е държавна банка, има задължения към частните банки възлизщи на 8,5 млрд. долара, т.е. към Лондонския клуб. Останалите задължения са към страни-членки на СИВ, най-вече към ГДР – около 1,3 млрд. долара, към страните от Парижкия клуб (Австрия, Германия, Франция, Швейцария, Япония) задълженията са около 1,2 млрд. долара.

Правителството на Димитър Попов успява да сключи споразумение за разсрочване на дълга с Парижкия клуб през април 1991 г., което отлага плащане на стойност 603 млн. долара. Почти две години продължават преговорите с частните банки-кредиторки,

преговори започнати от правителството на Димитър Попов. През ноември 1992 г. рамката на споразумението е постигната вече от правителството на Филип Димитров (управлявало от 8 ноември 1991 до 30 декември 1992 г.), което възстановява и плащанията още през септември с.г. Споразумението с частните банки е сключено през 1994 г. от правителството на Любен Беров (управлявало от 30 декември 1992 до 17 октомври 1994 г.) и общият дълг е изчислен на 5, 137 млрд. долара, като този дълг е оформен в така наречените Брейди облигации.

В тази наистина сложна ситуация, правителството на Димитър Попов се справя успешно с най-неотложните проблеми пред страната. Във връзка с тежката икономическа ситуация в България правителството предприема мерки за ограничаване на бюджетните разходи. На 19 март 1991 г. Министерският съвет приема Постановление № 44 с което се прекратява бюджетното финансиране на 19 организации.

Едно от първите действия на правителството на Димитър Попов е свързано с българо-съветските икономически отношения. В периода 26-29 декември 1990 г. в Москва е на посещение българска правителствена делегация начело с вицепремиера Александър Томов. В резултат на интензивни преговори и срещи със заместник-председателят на Съвета на министрите и председател на Госплана на СССР Юрий Д. Маслюков, заместник-председателят на Съвета на министрите и председател на двустранната съветско-българска Междуправителствена комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество Владимир К. Гусев, както и с министърът на външноикономическите връзки на СССР Константин Ф. Катусhev, са били съгласувани и подписани Платежна спогодба между Правителството на Република България и Правителството на СССР, както и Списък на нетърговските операции, които ще се изплащат в национални валути на двете страни през 1991 година.

Стъпките предприети от българското правителство по отношение на двустранното икономическо сътрудничество със СССР са правилни и абсолютно належащи, тъй като страната се намира в доста сложна икономическа ситуация, а СССР все още е най-големият търговско-икономически партньор на България.

На 1 август 1991 г. Министерският съвет излиза с Решение № 235, с което одобрява проект за непродължаване на Договора за дружба, сътрудничество и взаимна помощ между Народна република България и Съюза на Съветските социалистически републики от 12 май 1967 г. (ДВ бр.78 от 1967 г.) . В същия ден, на 1 август, премиерът Димитър Попов изпраща до председателя на Великото народно събрание Николай Тодоров одобрения от правителството проект на закон за непродължаване на Договора със СССР от 1967 г. В мотивите на правителството премиерът Димитър Попов посочва, че на 4 август 1987 г. е изтекъл двадесетгодишния период на договора, като след тази дата по силата на разпоредба на чл.10 срокът на действие на договора е бил автоматично продължен до 4 август 1992 г. Действието на договора се продължава автоматично за нов петгодишен период, ако нито една от договарящи се страни не го денонсира чрез уведомяване 12 месеца преди изтичане на съответния срок. Автоматичната пролонгация на 4 август 1987 г. е превърнала договора в безсрочен. Премиерът Димитър Попов посочва, че отчитайки дълбоките промени в двете страни, в системата на междудържавните отношения и силно идеологизирания му характер, правителството преценява, че действащия българо-съветски договор не отговаря на реалностите и не би следвало да бъде автоматично продължен за нов петгодишен период, т.е. до 4 август 1997 г. Премиерът Попов подчертава, че изхождайки от значението на връзките на Република България със СССР и желаейки да бъде обновена договорно-правната база на двустранните отношения, правителството продължава работата по подготовката за сключването на нов договор, като стремежът е новият договор да бъде сключен до 4 август 1992 г., когато с влизането му в сила се прекратява действието на договора от 1987 г. Това е максимално удобният и за двете страни начин за прекратяване на действащия договор. Предложения от Министерския съвет закон е приет от 7 Велико народно събрание на 1 август 1991 г.

За разлика от България, общественopolитическите отношения в Съветския съюз не се развиват в спокойна и демократична обстановка. През 1990 г. редица републики обявяват независимост от СССР, като първа това прави Литва на 11 март 1990 г.

На 12 юни 1990 г. най-голямата република в СССР – РСФСР обявява независимост от Съветския съюз, а за президент е избран Борис Елцин. След историческото решение на

Върховния съвет на РСФСР, на практика Михаил Горбачов остава лидер на една де факто несъществуваща вече държава.

В настъпилата сложна общественоекономическа ситуация в Съветския съюз група хардлайнери решава да вземе нещата в свои ръце, като организира военен преврат на 19 август 1991 г. срещу Михаил Горбачов, като целта е да бъде възстановена политическата система в СССР действала до 1985 г. Вероятно стимул за този опит е бил и резултатът от референдума проведен на 17 март 1991 г. в който на гражданите е поставен въпросът дали подкрепят запазването на СССР? Трябва да се отбележи, че референдумът се провежда без участието на Армения, Грузия, Молдова, Литва, Латвия и Естония. Украйна и Беларус поставят акцент върху независимостта на републиките. Резултатът е, че 76,4% от гласоподавателите в останалите републики са подкрепили идеята за запаване на СССР.

Начело на преврата заства вицепрезидентът Геннадий Янаев, подкрепен от премиерът Валентин Павлов, министърът на отбраната Дмитрий Язов, министърът на вътрешните работи Борис Пуго и председателят на КГБ Владимир Крючков. Президентът на СССР Горбачов е поставен под домашен арест в правителствената резиденция „Форос“ в Крим с невъзможност за комуникация с външния свят. Но организаторите на преврата не получават очакваната подкрепа от армията и силите за сигурност. Само отделни подразделения на Сухопътни войски се присъединяват към превратаджиите. В Москва са въведени няколко хиляди войници, подкрепени от танкове и бронетранспортъри. В тази сложна ситуация президентът на РСФСР Борис Елцин категорично се противопоставя на опита за преврат и незабавно предприема мерки за възстановяване на конституционния ред. Участниците в опита за преврат са арестувани.

През месец октомври, в периода 21-23, 1991 г. на официално посещение в Москва е президентът на Република България Желю Желев. Посещението е по покана на президента на Русия Борис Елцин. По време на визитата си Желев подчертава, че България ще признае независимостта на Русия и ще продължи да търси развитие на приятелските отношения и икономическите връзки между двете страни на взаимноизгодна основа. По време на визитата си обаче, президентът Желев не се среща с Михаил Горбачов, който формално все още е президент на СССР, като по този начин ясно засвидетелства подкрепата си за

президента на Русия Борис Елцин. На 23 октомври 1991 г. България и Русия подписват Протокол за установяване на дипломатически отношения. Президентът Желев е придружаван от вицепремиерът Димитър Луджев. По време на визитата са проведени преговори с правителството на РСФСР по широк кръг въпроси на търговско-икономическото сътрудничество за 1991 г. и в по-далечна перспектива. Подписани са Междуправителствени спогодби за търговско-икономически връзки и научно-техническо сътрудничество, Платежна спогодба и Протокол за доставка на стоки и услуги през 1991 г.

Стъпките предприети от правителството на Димитър Попов по отношение на развитието на българо-руските отношения са правилни, навременни и абсолютно необходими за страната. Въпреки че през следващите години Русия ще отстъпи първото място като основен търговско-икономически партньор на България, поради ясно заявеното намерение на страната за интегриране в европейските икономически и политически структури, Руската федерация ще остане важен стратегически партньор на България. Това е така, защото Русия ще продължи да бъде основен енергиен доставчик както на нефт и природен газ, а така също и на свежо ядрено гориво за АЕЦ „Козлодуй“. Освен това, трябва да се подчертае, че по време на мандата на правителството на Димитър Попов е пуснат в експлоатация и 6 енергоблок на АЕЦ „Козлодуй“, построен с техническата помощ на Съветския съюз. На 29 май 1991 г. е извършен физическият пуск на блока. На 2 август 1991 г. 6 енергоблок на АЕЦ „Козлодуй“ е включен в паралел в енергийната система на страната. Трябва да се подчертае, че почти веднага след пускането в експлоатация на пети и шести блок, започва разработването и внедряването на програми за модернизация на мощностите. Между 2002 и 2007 г. е завършена мащабна „Програма за модернизация на пети и шести блок на АЕЦ „Козлодуй“. Последните два 1000 мегаватова реактора на „АЕЦ „Козлодуй“ 5 и 6 работят и до днес и дават своя ценен принос за енергийната и националната сигурност на страната.

На 7 ноември 1991 г. правителството на Димитър Попов излиза с едно от последните си решения и това е Решение № 397 с което се утвърждава подписания на 4 октомври 1991 г. в Москва Протокол към Спогодбата между правителството на Съюза на съветските социалистически републики и правителството на Народна република България

за сътрудничество в усвояването на Ямбургското газово находище, строителството на газопровода „Ямбург-Западна граница на СССР“ и свързаните с това доставки на природен газ от СССР в НРБ от 19 март 1986 г. В резултат на това споразумение, България ще получи 21 млрд. куб. м. природен газ при следния корегирани график: 2,58 млрд. куб.м. през 1991 г. и по 3,34 млрд. куб. м. ежегодно от 1992 г. до 1998 г. След 1998 г. България ще може да получава по 3,34 млрд. куб. м. ежегодно срещу заплащане в свободно конвертируема валута по международни цени. Без съмнение, споразумението със съветската страна за сътрудничество в усвояването на Ямбургското газово находище е изгодно за страната ни, защото в продължение на 10 години България получава природен газ на преференциални цени. Трябва да се подчертае, че съветската страна, и след 25 декември 1991 г. руската страна, изпълнява коректно своите ангажименти към българската страна свързани с доставките на природен газ. По отношение на натрупаната задлъжнялост на съветската страна, впоследствие тя приравнена в конвертируема валута и достига 130 млн. щ. долара, които Русия коректно изплаща на България на няколко части, под различна форма, като доставка на ядрено гориво за АЕЦ „Козлодуй“ и други стоки. Последната част от дълга на СССР към България в размер на 38,5 млн. долара Русия изплаща окончателно през март 2009 г.

На 8 ноември 1991 г. след спечелване на парламентарни избори в България, на власт идва първото дясноцентристко правителство на СДС с премиер Филип Димитров. То управлява страната до 30 декември 1992 г., когато след отказ на либералноцентристката партия ДПС, съставена предимно от български турци, да подкрепи правителството в поискания от премиера Димитров вот на доверие в парламента, е заменено от правителството на проф. д-р Любен Беров, което идва на власт именно с мандата на ДПС, подкрепено и от БСП.

По време на правителството на Филип Димитров е създадена Организацията за Черноморско икономическо сътрудничество (ОЧИС). На 25 юни 1992 г. по инициатива на Турция, в Истанбул ръководителите на 11 държави подписват декларация за създаването на ОЧИС. В организацията влизат Албания, Армения, Азербайджан, България, Гърция, Грузия, Молдова, Русия, Румъния, Турция и Украйна. Официалната цел на организацията е

сътрудничество в икономическата сфера. Както е видно от списъка на страните-учредителки, членството в организацията е отворено и за страни, които нямат излаз на Черно море. През 2004 г. за членки на ОЧИС са приети Сърбия и Черна гора. Членството на България и Русия в ОЧИС също подпомага икономическото сътрудничество между двете страни.

През последния месец декември на 1991 г. се случват две важни събития, които имат огромно значение не само за Евразийското пространство, но и за световната геополитка. Това са създаването на Общността на независимите държави и прекратяването на съществуването на СССР като субект в международните отношения. На 8 декември 1991 г. в Беловежката гора (БССР) се срещат президентите на Беларус – Станислав Шушевич, на Русия – Борис Елцин, на Украйна – Леонид Кравчук, които се споразумяват да бъде прекратено действието на съюзния договор от 1922 г. и на дейността на държавните структури на бившия СССР. Тогава е постигнато споразумение за създаването на ОНД – Общност на независимите държави. Съюзът на съветските социалистически републики престава да съществува. На 25 декември 1991 г. Михаил Горбачов подава оставка като президент на СССР и предава контрола върху ядрените оръжия на президента на Русия Борис Елцин. Само 69 години след създаването си СССР е заличен от политическата карта на Евразия. Опитът на Михаил Горбачов да промени общественото и икономическото положение в Съюза завършва с пълен провал, което оказва сериозно въздействие и върху обществените настроения. Като се добави и процесът на засилващи се националистически тенденции в отделните републики и преди всичко в Украйна, Литва, Латвия и Естония, разпадането на Съветския съюз изглежда като едно логично събитие. Освен това, няма съмнение, че сериозно влияние оказва и падането на Берлинската стена и развитието на демократичните процеси в Източна Европа от есента на 1989 г.

Важно място в новите руско-български отношения заема посещението на руския президент Борис Елцин в София на 4 август 1992 г. и подписания по време на тази визита Договор за приятелски отношения и сътрудничество между Република България и Руската федерация от президентите Желю Желев и Борис Елцин. Договорът продължава традиционно добрите българо-руски отношения, на основата на взаимното уважение в

политическите и взимната изгода в икономическите връзки, но вече без познатите от съветското минало идеологически рамки.

В контекста на новите политически и икономически отношения между България и Руската федерация трябва да се подчертае, че и днес продължава да функционира Междуправителствената българо-руска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество, която подпомага развитието на икономическите връзки между двете страни. Въпреки че последното четиринадесето заседание на Комисията се състоя през април 2011 г., контактите между двете страни продължават. Без съмнение, санкциите наложени от страна на ЕС след анексирането на полуостров Крим от Русия през 2014 г., както и ответните санкции от страна на Русия към ЕС, сериозно затрудняват икономическото сътрудничество, но и от двете страни се заявяват мнения, включително на най-високо равнище, за намиране на варианти това сътрудничество да бъде продължено, което е от взаимна изгода и за двете страни.

3. Културни връзки между СССР и България през периода 1985-1991 г.

Когато се говори за култура и духовност трябва да се подчертае, че в културния живот на СССР през цялата епоха на неговото съществуване, цензурата и репресиите са не по-малко, отколкото в политическия живот, като пример за това е специалния орган „Главлит“ (Главное управление по делам литературы и издательств), създаден през юни 1922 г. с нарочен декрет, е премахнат от обществения живот едва през 1992 г. В компетенциите на „Главлит“ са включени превантивен и репресивен контрол следящ за „нападки срещу марксизма“, както и за „разпространение на национален и религиозен фанатизъм“ и разбира се за „разпространение на неверни слухове“. В България също се създава подобен орган, който функционира между 1950 и 1958 г. През 1923 г. в СССР към „Главлит“ се присъединява и „Главрепетком“, който има за задача да контролира репертоарите на кината и театрите. Още през 1923 г. над 160 дейци на културата квалифицирани като „особено активни контрареволуционни елементи“ са изпратени в лагери в Сибир.

На 10 ноември 1989 г. Тодор Живков е отстранен от заеманите партийни и държавни постове като генерален секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НР

България. Той така и не успява да проведе преустройство в духовната сфера. Въпреки че в края на своето управление поставя начело на образователния и културния фронт близкия съмишленик на дъщеря си Людмила Живкова (1942-1981) професор Александър Фол (1933-2006). Тодор Живков сякаш подценява влиянието на културата и на творческата интелигенция, макар винаги да се опитва да извлече политически дивиденди от контактите си с нея.

Въпреки провала на Живков и неговото правителство в културната политика, трябва да се отбележи, че културните връзки между България и Съветския съюз през втората половина на 80-те и началото на 90-те години на ХХ в. се развиват нормално и сравнително успешно. Това е така, защото българо-руските културни връзки имат дълбоки исторически корени.

Разбира се, българското правителство полага системни усилия за развитието на културните връзки между двете страни през 80-те години. През периода 12-13 декември 1985 г., по време на официалното посещение на министърът на външните работи на България Петър Младенов в Москва по покана на министъра на външните работи на СССР Едуард Шеварднадзе е отделено специално място именно на съветско-българското културно сътрудничество. В т. 3 от дневния ред на срещата между двамата министри, засягаща състоянието и развитието на съветско-българските отношения е отделено място и на културните връзки между двете страни.

През годините на социализма културата се използва за идеологически и пропагандни цели за популяризиране на дейността на комунистическите партии на двете страни. В тази връзка трябва да се подчертае, че характерна особеност на културното сътрудничество през периода 1981-1985 г. е било провеждането на редица комплексни, широкомащабни мероприятия, свързани с най-важните политически събития и исторически дати за НРБ и СССР, като XII конгрес на БКП и XVI конгрес на КПСС, 100 - годишнината от рождението на Георги Димитров, 1300 - годишнината от основаването на българската държава, 40 - годишнината от победата на социалистическата революция, 40 - годишнината от победата над фашизма, 60 - годишнината от създаването на СССР и други. Такива мероприятия са „Дни на културата“, „Фестивали на художествената самодейност“,

„Дни на музиката“ и други. По единодушна оценка на двете страни, тези крупни комплексни прояви имат висок пропаганден успех, демонстрират най-новите върхови постижения на двете социалистически култури.

Трябва да се отбележи, че през периода на 80-те години България е на първо място в света по внасяне и издане на книги на руски език, а това безспорно е огромен принос за развитието на културното сътрудничество между двете страни. В обобщена справка на Министерството на външните работи относно културното сътрудничество между България и Съветския съюз през периода 1981-1985 г. се акцентира на факта, че значително са се разширили мащабите на културния обмен на двете страни. В документа се посочва, че всяка година в България са се превеждали и издавали около 400 книги от съветски автори, внесени се около 16 000 заглавия на книги, с което България е заемала първо място в света по внесена литература на руски език. През периода 1980-1985 г. в СССР са издадени над 420 заглавия българска литература в тираж 20 милиона екземпляра. Изпълнявани са били и плановете за обмен в областта на театралното изкуство, като на разменни начала са гостували повече от 10 театрални колектива за всяка страна, музикалното изкуство – симфонични оркестри, оперни колективи, естрадни групи, индивидуални изпълнители, изобразително изкуство – по над 20 изложби, киноизкуството – в СССР са били показани 45 нови български филма, а на българските екрани 250 съветски. В този обмен са участвали с гастроли най-добрите български и съветски театрални и музикални колективи и индивидуални изпълнители.

Трябва да се отбележи, че сътрудничеството между Съветския съюз и България в областта на образованието и науката в средата на 80-те години също се развива на много добро ниво. Важно място в културното и научно сътрудничество между двете страни заема подготовката в СССР на български студенти и аспиранти, като през учебната 1984-1985 г. във висшите учебни заведения на СССР са се обучавали над 3500 български студенти и над 1000 аспиранти, много български учени и специалисти са специализирали в учебни и научни институти. В тази връзка трябва да се подчертае, че са осъществени сближаване на учебните програми на ВУЗ, съвместна научна дейност и тясна координация в подготовката

на кадри на дългосрочна основа. Осъществено е и пряко сътрудничество между 19 български и 29 съветски висши учебни заведения.

През месец септември 1986 г. в Москва се провеждат дни на българската култура в СССР. Събитието е по повод на XIII конгрес на БКП и 40 годишнина от обявяването на България за Народна република. Може да се каже, че това е и най-крупната проява на културното сътрудничество между двете страни. В българската делегация за събитието участват звездите на световните оперни сцени Райна Кабаиванска, Анна Томова-Синтова, виртуозната цигуларка Стойка Миланова. В рамките на Дните на българската култура в СССР е показано и уникалното съкровище от с. Рогозен, Врачанско, открито през 1985 г.

В края на 1986 г. в Ленинград (днес Санкт-Петербург) се отбелязва 80-годишния юбилей на бележития руски и съветски учен и голям приятел на България академик Дмитрий Сергеевич Лихачов. Във връзка с юбилея в Генералното консулство на НРБ в Ленинград се провежда официално честване на юбилея на големия учен, по време на което на академик Лихачов е връчено най-високото българско отличие по това време, орден „Георги Димитров“ и е прочетено лично приветствие от българския лидер Тодор Живков.

Трябва да се отбележи, че през 80-те години българистиката също присъства в културния и просветен живот на СССР, но за съжаление конгресите на съветските българисти се провеждат на твърде големи интервали от време, на повече от 10 години. Така например след проведението през 1981 г. Конгрес на съветските българисти в град Львов следващия се провежда през 1991 г. в Харков. Все пак, Вторият конгрес на съветските българисти се провежда преди разпадането на Съветския съюз в края на декември 1991 г., по-точно през месец февруари 1991 г.

След идването на власт на Михаил Горбачов в Съветския съюз за първи път се отбелязва и 24 май – Ден на славянската писменост и култура. Това се случва на 24 май 1986 г. в град Мурманск. Празникът се отбелязва вече всяка следваща година, за да се стигне до историческото събитие през 1991 г., когато след решение на Върховния съвет на РСФСР и указ на президента Борис Елцин, 24 май е обявен за Национален празник в Русия. През май 1991 г. се провежда т.нар. „славянски ход“, който обхваща 46 области и краеве и столицата Москва, с кулминация от 24 до 28 май в град Смоленск. С празника се

ангажира лично министър-председателят на РСФСР Иван Силаев, както и патриархът на Москва и на цяла Русия Алексей II.

Без никакво съмнение, обявяването на 24 май – Ден на славянската писменост и култура за официален празник в РСФСР е сериозна крачка напред в развитието на културните връзки между България и Руската федерация, подчертавам Руската федерация, защото на СССР му остават броени месеци съществуване като субект в международните отношения. И България има определена заслуга за това 24 май да се отбелязва в Русия като Национален празник. Не бива да се забравя, че до 1985 г. не можеше и да се помисли за отбелязването на този най-светъл празник за всички славянски народи.

Безспорен факт е, че Михаил Горбачов спомогна да се промени хода на историята, като остави в миналото постулатите на блоковото противопоставяне, на „доктрината Брежнев“, а с това да се сложи край на Студената война продължила цели 45 години. Наред с това, трябва да се отбележи, че тъкмо по времето на Горбачов в СССР започва да се празнува 24 май, макар и като скромно културно събитие. През годините на „перестройката“ обаче, Михаил Горбачов така и не намери сили да спомогне със своето влияние като партиен и държавен лидер на СССР този празник да стане национален. Културните изяви и по времето на Горбачов бяха свързани предимно с политически дати. Това направи първия президент на Руската федерация Борис Елцин. Това е изключително важно, тъй като България има определена заслуга не само за създаването, но и за разпространението на кирилицата в Русия още от IX век и този празник винаги ще обединява в културно отношение двата народа.

Заклучение.

Съветско-българските отношения през разглеждания период 1985-1991 г. могат да бъдат оценени като сложни и динамични, както в политическия, така и в икономическата сфера. Това е така, защото след идването на власт на Михаил Горбачов през март 1985 г. коренно се променя политиката на Съветския съюз към България в областта на икономиката. Всички безвъзмездни помощи остават в миналото. Това обаче, се отнася не само за България, но и за всички останали страни от Източна Европа. Причините са чисто икономически, поне в началото на периода, когато отношенията между двамата лидери

Тодор Живков и Михаил Горбачов са все още, макар и привидно, приятелски и конструктивни. Но още през октомври 1987 г. те ще се променят, като зад привидно добрия и приятелски тон по време на срещата между двамата лидери в Москва ще се открие личната непоносимост на Горбачов към Живков. Тя е породена от демонстрираното от българския лидер категорично желание да проведе политически и икономически реформи в България по китайски модел, като въведе пазарни елементи в плановата икономика на страната.

След падането на Берлинската стена през ноември 1989 г. и отстраняването на Тодор Живков от заеманите постове като председател на партията и председател на Държавния съвет на НР България, съветско-българските отношения продължават да се разиват, но някак по инерция. И след заявеното от България намерение да поеме по демократичен път на развитие, вече се наблюдават и политически нюанси в охлаждането на отношенията между двете страни. Това проличава много ясно по време на единствената среща между президента Желю Желев и Михаил Горбачов, проведена в съветското посолство в Париж, където двамата лидери се намират във връзка със Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа през ноември 1990 г.

След възвръщането в длъжност на правителството на Димитър Попов през декември 1990 г. насъпва известна стабилизация на съветско-българските икономически отношения, но охлаждането в политическите отношения продължава. След обявяването на независимостта на Русия от СССР през юни 1990 г. и избирането на Борис Елцин за президент на РСФСР, се наблюдава известно затопляне на отношенията между Руската федерация и България, особено след като президента Желев изразява категоричната си подкрепа за президента на Русия по време на августовския опит за преврат срещу Михаил Горбачов през 1991 г.

Трябва да се отбележи, че заслуга за това имат и добрите лични отношения между президентите Борис Елцин и Желю Желев. Това проличава много ясно по време на визитата на президента Желев в Москва през октомври 1991 г. По време на тази визита България признава независимостта на Русия и на 23 октомври 1991 г. двете страни подписват Протокол за установяване на дипломатически отношения.

През август 1992 г. президентът Елцин връща визитата и пристига на официално посещение в София. По време на тази визита двете страни подписват на 4 август 1992 г. „Договор за приятелски отношения и сътрудничество“, който поставя ново начало в българо-руските отношения, развиващи на основата на взаимното уважение в политическите и взаимната изгода в икономическите връзки между двете страни.

Няма съмнение, че Михаил Горбачов има голяма заслуга за прекратяването на Студената война и намаляването на напрежението между Съветския съюз и Съединените щати. Но във вътрешнополитически план той се проваля напълно, като отказва да приеме необходимостта от спешни икономически реформи на пазарен принцип. Разбира се, за срива на съветската икономика оказат влияние и външни фактори, но Михаил Горбачов обаче, също има „заслуга“ за срива на съветската икономика, главно заради своите консервативни възгледи по отношение на пазарната икономика. Не бива да се забравя, че в края на своето управление, през 1990 г. Горбачов в крайна сметка се отказва от плана на икономическия експерт професор Станислав Шаталин за въвеждане на пазарна икономика в СССР в рамките на 500 дни, въпреки, че първоначално приема проекта. Горбачов дори залага на консерватизма и във вътрешната политика, като дава по-широки правомощия на армията и милицията при упражняване на полицейски функции. Горбачов не отчита и сигнала, който му дава един от неговите най-близки съратници Едуард Шеварднадзе, който подава оставка като министър на външните работи, през декември 1990 г. в знак на протест срещу задаващата се диктатура и дори напуска КПСС. Въпреки, че отново поема поста през ноември 1991 г. по молба на Михаил Горбачов, Едуард Шеварднадзе на променя позицията си по отношение на вътрешната политика на Горбачов.

При цялата тази поредица от грешни икономически и политически решения няма как да не се стигне до логичния край. В началото на 90-те години в СССР вече липсват стоки от първа необходимост. Икономическият крах на Съветския съюз е неизбежен. А тежката икономическа криза засилва и националистическите тенденции в много републики, още в края на 1989 и началото на 1990 година. Една след друга Прибалтийските републики – Литва, Латвия и Естония изразяват волята си да се отделят от СССР. На 12

юни 1990 г. това направи и най-голямата република – РСФСР. След този акт на Руската федерация дните на СССР са преброени.

Новите отношения между Руската федерация и България изградени в края на 1991 г. са вече без познатите от миналото идеологически рамки. Те се развиват и до днес на основата на взаимното уважение в политическата сфера и взаимната изгода в икономическите връзки. Много важно значение за тези нови отношения има посещението на президента Борис Елцин в София през август 1992 г. и подписания от президентите Желев и Елцин Договор за приятелски отношения и сътрудничество между България и Руската федерация. Русия е била и винаги ще бъде важен партньор на България не само на двустранна основа, но и на многостранна основа в Съвета на Европа, Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, Организацията за черноморско икономическо сътрудничество (ОЧИС) създадена през 1992 г. по инициатива на Турция.

И въпреки наличието на някои проблеми, главно в икономическото сътрудничество, като например спирането на проекта за газопровода „Южен поток“, както и икономическите санкции наложени от Европейския съюз на Русия след анексирането на Крим през март 2014 г. и реципрочните санкции от страна на Русия към Европейския съюз, налице е политическа воля за преодоляването на тези проблеми, което е в интерес както на България, така и на Русия и на добрите отношения Европейски съюз – Русия като цяло.

Публикации по темата на дисертацията.

1. Българо-съветски политико-икономически отношения 1985-1989 г. – между идеологията и прагматизма. В: Интеграционните процеси през 70-те години на XX век. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014.

2. България – СССР. Аспекти на икономическите връзки през 80-те години на XX век. В: Интеграция и дезинтеграция в Европа през 80-те години на XX век. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2016.

3. Разпадането на Съветския съюз и краят на двуполусния свят. В: Краят на Студената война и европейската интеграция/дезинтеграция 90-те години на XX век. Под печат.

4. Икономически реформи в България в началото на 90-те години на XX век. В: Реформи и реформени инициативи в България и света през XX век. Под печат.